

NIKU Rapport 38 – 2010

Tilbygning og påbygning av verneverdige bygninger – Kulturminnevern og tilpasning

Lars Jacob Hvinden-Haug
Elisabeth Andersen

Hvinden-Haug, L., Andersen, E. 2010. *Tilbygning og påbygning av verneverdige bygninger – Kulturminnevern og tilpasning.* – NIKU Rapport 38. 60 sider. Pdf-fil på www.niku.no

Oslo, mai 2010

NIKU Rapport 38
ISSN 1503-4895
ISBN 978-82-8101-084-0

Rettighetshaver © Copyright Stiftelsen Norsk institutt for kulturminneforskning, NIKU.
Publikasjonen kan siteres fritt med kildeangivelse

Rapporten er kun tilgjengelig som pdf-fil på www.niku.no

Kontaktadresse: NIKU, Storgata 2, 0155 Oslo

Postadresse: NIKU, P.O.Box 736 Sentrum, NO-0105 Oslo
Tlf: 23 35 50 00
Fax: 23 35 50 01
Internett: www.niku.no

Forsidebilde: Nasjonalbiblioteket i Oslo. Foto: NIKU 2009.

Tilgjengelighet:	Åpen
Prosjektnr.:	1563010
Oppdragsgiver:	Riksantikvaren
Faglig ansvarlig hos NIKU:	Leidulf Mydland

Forord

Rapporten gir en vurdering av påbygning og tilbygning av verneverdige bygninger i Oslo, og Byantikvaren i Oslos holdninger til dette. Prosjektet ble tildelt FOU-midler av Riksantikvaren i 2008.

Rapporten ble levert oppdragsgiver 12.5.2010.

Oslo, mai 2010

Sammendrag

Hvinden-Haug, L., Andersen, E. 2010. *Tilbygning og påbygning av verneverdige bygninger – Kulturminnevern og tilpasning*. – NIKU Rapport 38.

Prosjektet viser forskjellige arkitekturretningers innflytelse på tilbygninger og påbygninger av verneverdige bygninger fra 1800-tallet frem til i dag. Arkitektursynet har til dels vært styrende for de antikvariske prinsipper. Rapporten gjengir også en fremstilling av Byantikvaren i Oslos holdninger til emnet. Byantikvaren er den instans som de siste 40 årene hatt størst innflytelse på utnyttelsen av verneverdig bebyggelse. Resultatet av undersøkelsen viser at synet ikke er endret mye hos antikvariske myndigheter fra 1980-årene frem til i dag. Gjennomgangen av objektene er begrenset til Oslo og man har ved utvalget prioritert å finne gode eksempler definert under de enkelte arkitekturretninger.

Nøkkelord: tilbygning, påbygning, verneverdige bygninger, Oslo, Byantikvaren.

Abstract

Hvinden-Haug, L., Andersen, E. 2010. *Extensions to protected and listed Buildings -Cultural Heritage and Adaptation*. – NIKU Rapport 38.

The report “Extensions to protected and listed Buildings -Cultural Heritage and Adaptation” shows different styles of architectural influence on extensions to protected or listed buildings from the 1800s until today. Architectural styles have apparently been as important as guiding principles for the antiquarian authorities as antiquarian principles. The report reproduces an interpretation of Byantikvaren in Oslo's attitude to the subject. Byantikvaren (the city conservation office for Oslo) is the body that during the last 40 years has had the greatest influence on the modern utilization of protected or listed buildings. Results of this survey show that vision has not changed much with heritage authorities from the 1980s until today. The review of objects is limited to Oslo and the choice of priority was to find good examples defined under the relevant architectural directions.

Key words: extensions, protected buildings, listed buildings, Oslo, Byantikvaren.

Innhold

Forord	3
Sammendrag.....	4
Abstract.....	5
Innledning.....	7
1 Definisjoner	7
1.1 Tilpasning	7
1.2 Infill – avgrensing i forhold til påbygning og tilbygning.....	8
2 Utvikling av begrepene; vern og tilpasning i kombinasjon.....	8
3 Historisk utvikling/retninger og definisjon av kategorier	9
3.1 Før historismen (-1850).....	9
3.2 Historismen 1850-1900	10
3.3 Nybarokk og nyklassisisme 1900-1930	14
3.4 Funksjonalismen 1930-1940	18
3.5 Senmodernismen etter krigen frem til 1960-årene.....	19
3.6 Senmodernisme 1960-1970-tallet	22
3.7 Oppmyket senmodernisme	23
3.8 Nyrasjonalisme	27
3.9 Kopiering av opprinnelig uttrykk	29
3.10 Postmodernisme	32
3.11 Slick tech	37
3.12 Nedrivning av bygningskroppen med bibeholdelse av gatefasaden	40
3.13 Industribygninger	44
4 Holdninger hos Byantikvaren i Oslo.....	47
5 Konklusjon.....	48
Litteraturliste.....	49
Vedlegg.....	50

Innledning

Tilbygning og påbygning av verneverdige bygninger har lenge vært et sentralt tema innenfor kulturminnevernet og forvaltningen av kulturminner.

Hvordan har arkitekters og kulturminneforvaltningens holdninger til på- og tilbygninger av eldre og verneverdige bygninger utviklet seg? Hvilke retninger og valg kan påvises, og hva er dagens holdninger? NIKU har gjennomført en kvalitativ undersøkelse av på- og tilbygg med eksempler fra Oslo på grunnlag av disse problemstillingene. Eksempelene er tatt fra tidsrommet fra midten av 1800-tallet og frem til i dag, og er et forsøk på å kartlegge hvordan man i ulike perioder innenfor tidsrommet har tilnærmet seg dette. Gjennomføring av prosjektet har omfattet kartlegging av relevante prosjekter med bearbeiding av stoffet til en rapport med katalogdel.

Målsettingen har vært, på den ene siden å få frem et referansemateriale som kan danne utgangspunkt for en videre diskusjon om på- og tilbygninger av verneverdige bygg, og på den annen side en analyse og vurdering av dette materialet som innspill til saksbehandling på området. Dette er tenkt som et bidrag til større bevissthet om tilpasningsarkitekturens uttrykk og hensikt.

Rapporten vil forhåpentligvis være til hjelp for antikvariske myndigheter ved å gi en oversikt over konsekvenser ved forskjellige typer løsninger. Målgruppene er primært Byantikvaren i Oslo, Riksantikvaren, arkitekter og byggherrer. Arbeidet er finansiert av Riksantikvaren.

Rapporten gir først definisjoner i forhold til avgrensning av problemstillingene, deretter en utredning av begrepene vern og tilpasning. Hoveddelen er en beskrivelse av historisk utvikling og retninger innen feltet. Byantikvaren i Oslo har lenge hatt en sentral rolle som administrativ instans, og en vurdering av denne rollen gis gjennom uttalelser fra antikvar hos byantikvaren dr. philos. Truls Aslaksby i kapittel 5.

1 Definisjoner

Tilbygning defineres som utvidelse av en eksisterende bygning i dens grunnareal, mens påbygning defineres som utvidelse av en eksisterende bygning i høyden. Formen *bygning* er brukt her fremfor *bygg*, da sistnevnte betegnelse strengt tatt innebærer en bygning under oppførelse.

1.1 Tilpasning

Tilpasning er et sentralt begrep i diskusjonen. Riksantikvar Arne Nygård-Nilssen er den første kjente i Norge som har brukt uttrykket tilpasning i sammenheng med arkitektur. Dette var i Fortidsminneforeningens årbok 1951-1952.¹ Sammenhengen var beskrivelser av den pågående omfattende gjenoppbygning av europeiske byer etter 2. verdenskrig. Begrepet "tilpasningsarkitektur" kan på engelsk tilsvare "contextual architecture".²

I begrepet tilpasning må ligge et ønske eller en hensikt om en viss arkitektonisk balanse mellom det tilbygde og tilbygningen. Sammenbinding i en eller annen form med arkitekturen i det byggverk som tilbygges eller påbygges er forutsetningen, enten med direkte referanser til

¹ Nygård-Nilssen, Arne: "Europa gjenreiser sine kulturminner" *Fortidsminneforeningens årbok 1951-1952*:3-48.

² Veiby, Linda Lovise: *1980-tallets ansikter: infill-oppgaven blant Oslos vernede bebyggelse*. Hovedoppgave i kunsthistorie - Universitetet i Oslo, 2005.

eldre byggestiler, eller på et abstrahert nivå. Det nye forholder seg til den på- eller tilbygde bygning i skala, rytme, form.³

Ytterpunktene av tilpasningsbegrepet er til- eller påbygget som kopi eller som kontrast.

Kopier viderefører arkitekturen i utgangspunktet fullstendig, antagelig vil det ikke kunne skjelnes at det er en tilbygning eller påbygning.

En kontrast bryter med arkitekturen som er utgangspunktet. Kontrast kan beskrives som et klart definert, villet brudd med eksisterende struktur. Argumentet er ofte å skape en spenning mellom gammelt og nytt og å tydeliggjøre arkitekturen gjennom kontrast. Bygningen skal fremstå som et "historisk lesbart tidsdokument". Gjennom dette er det uansett en tilpasning i prinsipiell arkitektonisk forstand siden ideen tar sitt utgangspunkt i den allerede eksisterende struktur.

1.2 Infill – avgrensing i forhold til påbygning og tilbygning

Infill-begrepet samsvarer i noen grad med begrepet "tilbygning", men betegner egentlig en uavhengig bygningsstruktur, mer eller mindre tilpasset sine (fortrinnsvis) to naboer. Tilnærming eller tilpasning til en urban kontekst er en mer aktuell hensikt ved en infill. Det overordnede formål er komplettering av eksisterende bystruktur. Vekten på tilpasning er derfor også her sterk.

Ray Keith tolket også begrepet infill som uttrykk for en tilbygning.⁴ Tilbygning kan imidlertid i praksis sjelden oppfattes som infill men som underordnet en enkeltbygning.⁵ Infill knytter seg opp mot strukturer – den eksisterende bystruktur. Å fylle tomrom i strukturen er det fremste formålet.

2 Utvikling av begrepene; vern og tilpasning i kombinasjon

Begrepet *verneverdig* må sees i forhold til Plan- og bygningsloven, og offentlige og private verneplaner. Kulturminnevern står i forhold til lov, forvaltning og håndhevelse, reguleringsbestemmelser og stilmessige føringer.⁶

Byggeoppgaven ved tilbygg /påbygg er krevende fordi den innebærer å forholde seg til et annet arkitektonisk uttrykk, ikke minst fra en annen tid. Man anser vanligvis kontrastering som arkitektenes ideal.⁷ Tilpasning har vært definert og sett på som tilnærmet kopierende, og ansett som kulturminnevernets ideal. Det er imidlertid et spørsmål hvorvidt en splittelse er reell, det kan være mer tale om forskjellig vektlegging av tilpasningsbegrepet. Det ser ut som om arkitektene ofte har etterstrebet materialtilpasning, men ofte i et ellers (sen-) modernistisk preget formspråk. Kulturminnevernet synes generelt sett å ha hatt mindre interesse av tilpasning mht. materialbruk, men har lagt mer vekt på formtilpasning. Det kan synes som om dette er en konsekvens av postmodernismens verdi- eller stilgrunnlag. Forskjellig vektleggelse av materiale og form kan skyldes en faglig forskjell mellom arkitekturutdannelsen og kunsthistorikerutdannelsen.

³ Pope, Nicolas: "Infill Houses" *Experimental Houses* 2000:111.

⁴ Ray, Keith (red.) 1980: *Contextual Architecture – Responding to Existing Style* New York 1980.

⁵ Veiby 2005:6.

⁶ Holme, Jørn (red.): "Kulturminnevern: lov, forvaltning, håndhevelse" *Økokrims skriftserie* 2. utg. 2005.

⁷ Veiby 2005.

Le Corbusiers uttalelse viser modernismens strenge hovedsyn på arkitektur: "om vi setter oss selv opp mot fortiden blir vi tvunget til å konkludere med at de gamle arkitekturkoder ... ikke angår oss lenger." I 1970-årene ble det åpnet for en justering av modernismens idealer.⁸ Ved alminnelig bebyggelse har tilpasning til eldre bebyggelse vært et uttalt tema i kulturminneforvaltningen i et hvert fall siden 1970-tallet. Materialet her tar utgangspunkt i sakspapirer hos Byantikvaren i Oslo. "Gul liste" er etablert av Byantikvaren i Oslo som en løpende oppdatering av registrerte verneverdige kulturminner og kulturmiljøer i Oslo. Den første gule liste ble vedtatt i bystyret i 1962 med 106 husnummer. Ca. 7900 eiendommer er i dag oppført på Gul liste. Av disse er over 75 prosent lokalisert i indre by. Fortidsminneforeningen fremla i 1974 et forslag til bevaringsplan for kvadraturen i Oslo. At fasadene skulle beholdes var et viktig aspekt. Markante eksempler der fasadene ble beholdt men interiørene revet er Paléet kjøpesenter i Karl Johans gate (1985) og Wattgården, Karl Johans gate 14 (ark. Bengt Espen Knudsen m. fl. 1980). Kaj Mikkelsen og Anders Bové Christensen fra arkitektgruppen "Regnbuen" i Århus hadde i 1975 tatt opp infill-begrepet med fokus tilpasning. Dette dreide seg i høy grad om reguleringsbestemmelser i forhold til byggelinje, til likhet i proporsjoner, fasadens massevirkning og detaljering. Farge og materialvalg har ikke vært ansett for å ha samme betydning. Materialbruk har vært en kvalitet som er tillagt liten vekt siden 1960-tallet, ved tilpasning har form stått som det viktigste. Dette for eksempel i motsetning til Iver Holters prosjekter for Stortingsbygningen og Telegrafbygningen.

Økende byggevirksomhet i Oslo fra 1980-tallet har ført til stort press på de verneverdige bygninger på Gul liste, men generelle metoder i forhold til utvidelser av bygningsvolumene har vist seg vanskelig å etablere. Hvordan dette er løst står i forhold til byantikvarens rolle og styrke opp mot plan- og bygningsetaten i Oslo kommune. Endring av bygningsloven i 1985 ga kommunene ansvaret for godkjenning av reguleringsplaner. Byantikvaren i Oslos rolle ble utvidet til å uttale seg mht. reguleringsplaner. Det "helhetlige miljø" er blitt en politisk målsetning. I 1992 ble de nasjonale verneinteressene knyttet til murgårdsbebyggelsen (siste halvdel av 1800-tallet) påpekt ved kongelig resolusjon (fornytt i august 2001). Fasaden; den nye bygning eller utbygning relasjon til omgivelsene ble tatt opp i Byggekunst 1983 i temanummeret "Nytt ved gammelt".⁹ Interessen for fasaden lå i postmodernismens vesen.

Samtidens (pr 2010) syn på tilpasning, tilbygninger og påbygninger, er heller neppe endret mye siden 1980-tallet, bortsett fra at postmodernismen nå er utdatert som stil.

3 Historisk utvikling/retninger og definisjon av kategorier

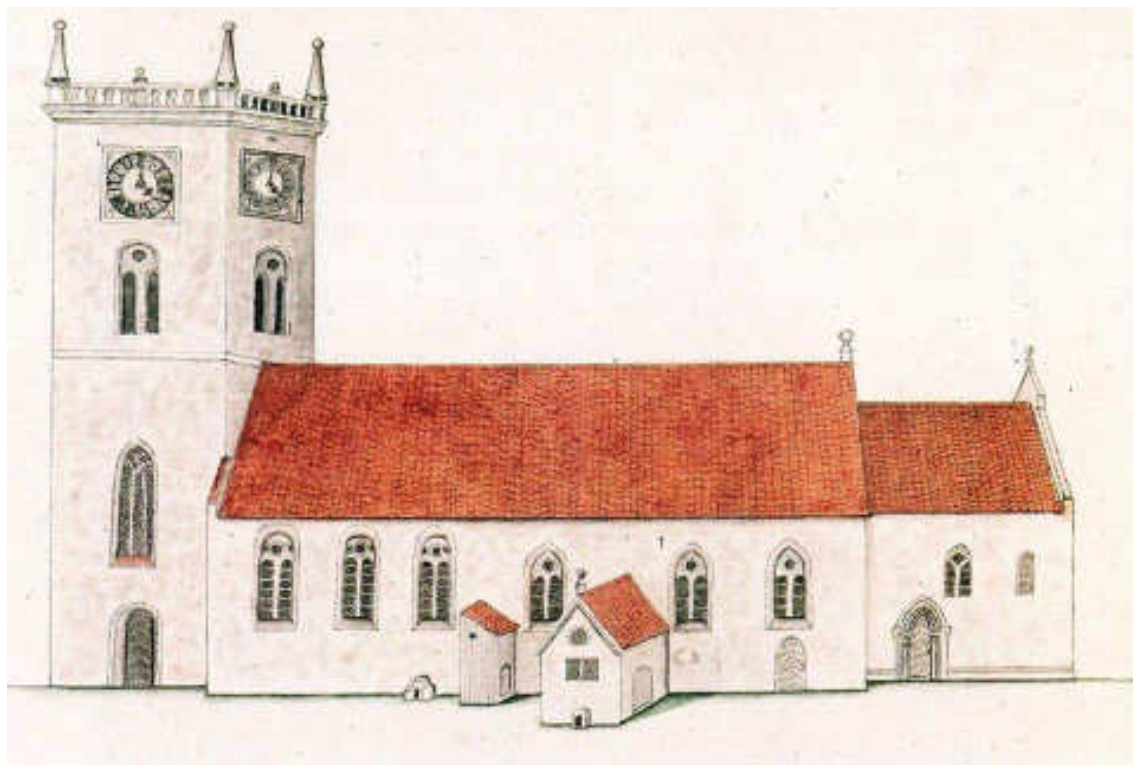
Her beskrives utviklingen av hovedsynet på tilbygning/påbygning opp til 2000-tallet. Kategorier eller stilretninger defineres med eksempler. Kapitlet viser den historiske utviklingen med den i høy grad glidende overgangen til samtidens retninger og metoder.

3.1 Før historismen (-1850)

Tilpasning har alltid vært et tema ved til- og påbygg. Fortidens arkitekter søkte i teorien det samme som dagens arkitekter ved tilpasning av sin samtids uttrykk til en eldre bygning når endringer ble gjennomført av bygningskroppen. Dette er spesielt synlig ved fullførelsen av europeiske katedraler. Det klassisistiske vokabular ble tilpasset gotikkens proporsjoner.

⁸ Dag Myklebust behandler kulturminnevernets historikk i *Fortidsminneforeningens årbok* 1999.

⁹ Bla. Kiehl, Jürgen og Willoch, Thomas: "Tanker om tilpasning" *Byggekunst* 1983 nr 4:159.

Tegning fra *Trondheims historie* bn2.

I Norge ser man en slik tilpasning ved tilbygningen av tårn til Vår Frue kirke i Trondheim 1742. Koret og østre halvdel av skipet til Vår Frues Kirke i Trondheim utgjør middelalderens Mariakirke. Etter reformasjonen ble kirken utvidet vestover. I 1739 begynte byggingen av et stort tårn utenfor vestenden av skipet, ledet av murmester Rasmus Banch. Tårnet stod ferdig i 1742, og hadde da flatt tak med balustrader og pyramider i hjørnene. Det flate taket ble i 1779 byttet ut med en lav pyramideformet tårnhette.

3.2 Historismen 1850-1900

Disse eksemplene dreier seg om en "forbedring" av bygningens opprinnelige uttrykk. Man ønsket en forsterkning av stilen med sterk artistisk (romantisk) tilnærming. Spesielt gjaldt dette middelalderens bygninger og sakralt tilknyttede prosjekter, som bispegården. Mer alminnelig bebyggelse ble vanligvis påbygd i forhold til sin opprinnelige arkitektur, der ikke hele bygningen ble kraftig ombygd og fikk en ny fasade med et fullstendig samtidig uttrykk.

Domkirken i Oslo, (Vår Frelzers kirke) tilhører barokken (1694-1699). Kirken hadde da et lavt tårn og enkle murflater. Arkitekten Alexis de Chateauneuf ga i 1850 tårnet en påbygning med barokt spir i høy grad etter danske forbilder, arkitekt H E Schirmer var byggleder. Detaljene ellers og interiøret ble imidlertid omarbeidet til et gotisk uttrykk som ansåes passende for en sakral bygning.

(Foto: http://www.pluto.no/doogie/volapuk/litt/e_eggen/Dokument_Gimle_6/Oslo_Cathedral.jpg)

Oslo bispegård, St. Halvards plass 3

Oslo bispegård, er en ombygd renessansebygning (1623) på en sokkeletasje fra det gotiske Olavsklosteret i gamle Oslo (1200-tallet). I 1860 ble det bestemt at Bispegården skulle rives, men i 1882 ble det vedtatt at middelalderens bygningsdeler skulle bevares, mens alt annet kunne rives. Arkitekt Henrik Thrap–Meyer tegnet den nye bispegården, som ble oppført i 1883-84.

(Foto: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Oslo_bispeg%C3%A5rd_E.jpg)

Politi- og arresthus, Møllergata 19

Politistasjon, fengsel og rettslokale oppført 1866e etter tegninger av arkitekt Jacob W. Nordan. Opprinnelig var bygningen i én etasje på høy kjeller. Midtpartiet var i to etasjer. I 1877 ble den påbygget til tre etasjer av samme arkitekt.

(Foto: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:M%C3%B8llergata_19_Oslo.jpg)

Stortingsgata 6

Gården i senklassisistisk stil ble reist i 1855 og påbygget en etasje i 1872, da man forholdt seg til det opprinnelige uttrykk.

(Foto: <http://i120.photobucket.com/albums/o190/jmoxon/Vika/KristianiaStortingsgatenPPI1223.jpg>)

Josefines gate 9

Villa i Josefines gate 9 oppført for brødrene Homan etter arkitekt Georg Bulls tegninger 1862-63. I 1900 fikk huset en tilbygning av et trappehus, tegnet av arkitekt Henrik Bull. Flere av de i utgangspunktet forholdsvis små villaene i Homansbyen fra 1860-årene ble senere på- eller tilbygd.

(Foto: <http://www.artemisia.no/arc/historisk/oslo/homansbyen/josefines.gate.9.html>)

Schjøllgården, Prinsens gate 26

Gården ble oppført i 1880-81 etter tegninger av arkitekt Henrik Nissen. I 1898-99 ble det påbygget en mansardetasje av arkitekt Christian Reuter.

(Foto: <http://www.snl.no/Stortinget/storingsbygningen>)

3.3 Nybarokk og nyklassisisme 1900-1930

Et tydelig oppgjør med den artistiske tilnæringsmetoden fra 1800-tallet skjedde omkring 1900. Man hevdet en sterk antikvarisk linje.¹⁰

Ved viktige monumenter skjedde tilbakeføring på bekostning av senere perioder i langt mindre grad enn på 1800-tallet. Man var generelt mindre fri i tolkningen av fortidens stiler og ønsket å nedtone egen tid ved tillegg til en eldre bygning.

En stor verdsettelse av klassisismen betød en endring av synet på arkitekturen fra første halvdel av 1800-tallet.¹¹

Oslo Børs, Tollbugata 2

Oslo børs ble oppført etter tegninger av Christian H. Grosch i årene 1826-28. Børsbygningen ble oppført i to etasjer, og utgjør en tredjedel av dagens bygning. I 1910 ble det tilbygd to sidefløyer og en tverrfløy etter tegninger av arkitekt Carl Michalsen.

(Foto: <http://www.regjeringen.no/upload/NHD/Nyhetsbilder/b%C3%B8rsen.jpg>)

Nasjonalmuseet Arkitektur (Norges bank, Det gamle Riksarkivet), Bankplassen 3

Arkitekt C. H. Grosch i 1826-30. I 1914 fikk riksarkivet et magasintilbygg, tegnet av arkitekt H. B. Bucher. Fehns tilbygning fra 2007 omtales nedenfor.

(Foto: NIKU 2009.)

¹⁰ Edman, Victor: *En svensk restaureringstradition: tre arkitekter gestaltar 1900-talets historiesyn*. Avh. (doktorgrad) - Kungl. tekniska högskolan, Stockholm 1999.

¹¹ Lending, Mari: *Omkring 1900: kontinuiteter i norsk arkitekturtenkning*. Oslo 2007.

Universitet i Oslo, Karl Johans gate 47

Universitetsbygningene ble tegnet av arkitekt Christian H. Grosch, korrigeret av arkitekt K. F. Schinkel i Berlin og oppført 1841-1854. I 1911 ble Aulaen oppført, tegnet av arkitektene Harald Bødtker og Holger Sinding-Larsen.

(Foto: www.gulesider.no)

Det gamle Forsvarsdepartementet, Myntgata 1

Oppført i 1835. I 1865 ble vestfløyen tilbygd etter tegninger av arkitektene Heinrich E. Schirmer og Wilhelm von Hanno. I 1899 ble bygningen ombygget og påbygget en etasje over hovedgesimsen, tegnet av arkitekt Christian Fürst

(Foto: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Forsvarsdep_Oslo.jpg)

Kurbadet, Akersgaten 74

Kurbadet ble tegnet av arkitekt Henrik Thrap-Meyer i 1885. I 1927 fikk bygningen en tilbygning i to etasjer med samme stiluttrykk, tegnet av Henrik Bull.
 (Foto: <http://www.arkitekturhistorie.no/historisk/oslo/bygninger/kurbadet.ii.html>)

Kongens gate 4

Opprinnelig var dette et etasjes våningshus fra 1640. Bygningen fikk sin annen etasjes påbygning tidlig på 1800-tallet. Tredje etasje ble bygget på i 1914 etter tegninger av arkitekt Gustav Guldbrandsen.
 (Foto: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kongens_gate_4_Oslo.jpg)

Rådhusgata 11

Bygård i to etasjer fra 1640, som ble påbygget i 1912 av arkitekt Victor Nordan med en mansardetasje.

(Foto: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Raadhusgata_11_Oslo.jpg)

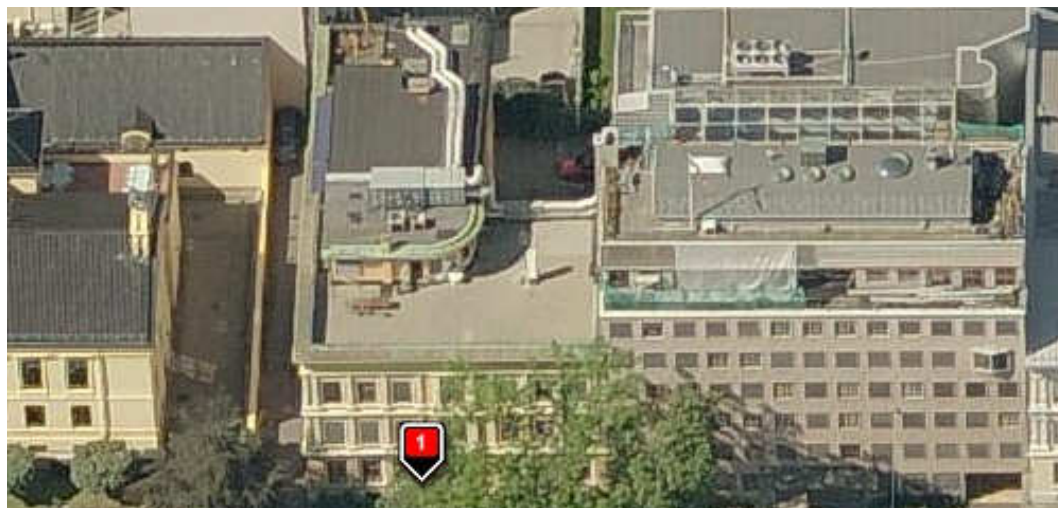
Tollbugaten 35

Forretningsgård fra 1899, tegnet av arkitekt Ove L. Ekman. I 1925 ble den påbygget en mansardetasje med arker.

(Foto: www.gulesider.no)

3.4 Funksjonalismen 1930-1940

Frem til etterkrigstiden i 1950-årene var en viss stilmessig/formmessig tilpasning fremdeles metoden med forholdsvis harmoniske fasader, knapt noen spenning, en tilnærmet rasjonalisme.¹² Det ble gjerne anvendt mindre eksklusive materialer i påbygningen (som bruk av malt puss istedenfor en eldre natursteinsforblending).

Parkveien 57

Påbygd 193. Påbygningen er utformet som en villa med taket på en senklassisistisk leiegård omgjort til takterrasse.

(Foto: www.gulesider.no)

Universitetsbiblioteket, Drammensveien 42

Bygningen er tegnet av arkitekt Holger Sinding-Larsen i 1914. I 1932 fikk den en tilbygning, i form av en ny vestfløy, og en østfløy ble oppført mellom 1939-45. Disse tilbygningene fikk et funksjonalistisk stiluttrykk.

(Foto: http://lokalhistoriewiki.no/images/thumb/Nasjonalbiblioteket_i_Oslo.jpg/250px-Nasjonalbiblioteket_i_Oslo.jpg)

¹² Samtidig ble det i 1930-årene ble det igjen sterkere vilje til å foredle monumentene, og rekonstruksjoner ble mer vanlig. Dette ga seg imidlertid mindre utslag i tillegg til eksisterende strukturer.

3.5 Senmodernismen etter krigen frem til 1960-årene

I senmodernismen var man til dels opptatt av nasjonale uttrykk og materialbruk (regionalisme). Det var tendenser til dette også før krigen. Formspråket ble mer skulpturelt, en mer artistisk tilnærming ble aktuell. Uttrykket kan minne om nyrasjonalismen, se egen omtale nedenfor i kapitlet.

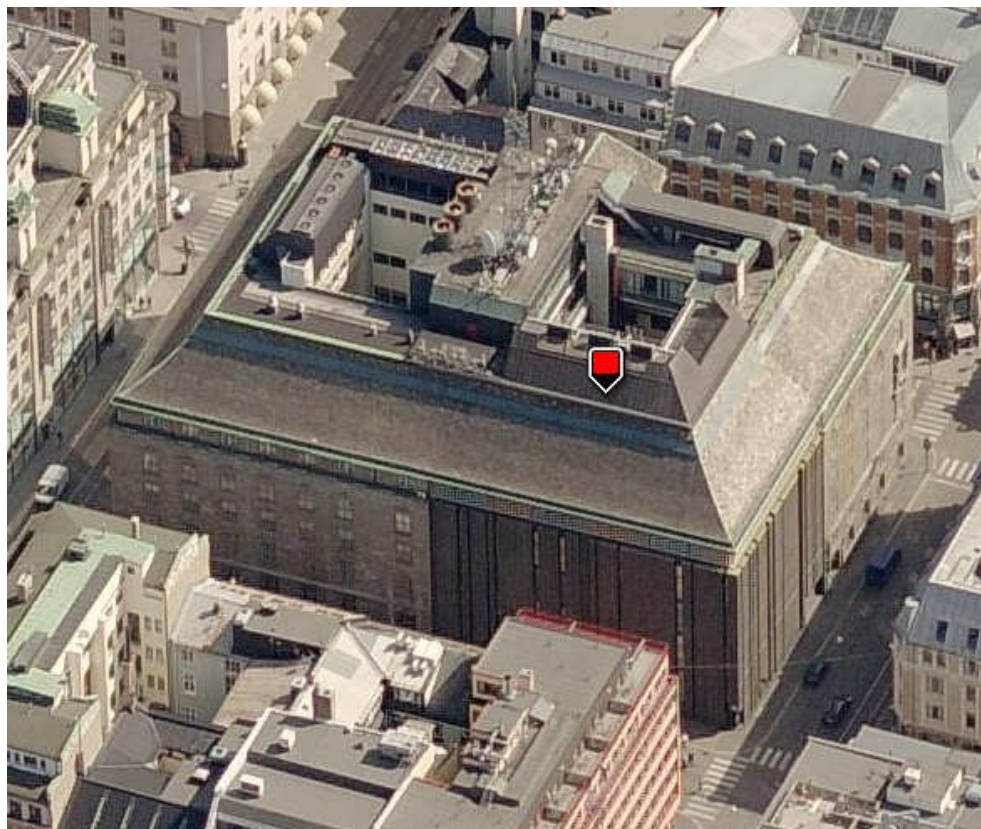
Stortingsbygningen, Karl Johans gate 22

Tegnet av arkitekt Emil V. Langslet 1861-66. Stortingsbygningen fikk i årene 1951-59 en fire etasjes kontorbygning på baksiden. Det var arkitekt Nils Holter som stod for dette arbeidet. Påbygget er tilpasset materialmessig, og motivmessig i sidefasadenes åpninger. (Foto: <http://folk.uio.no/toanders/images/storting-htm.htm>)

Frimurerlogen, Nedre Vollgate 19

Frimurerlogen ble tegnet av arkitekt Henrik Nissen i 1890-94. Den ble i 1958 påbygget en tilbaketrukket attikaetasje. (Foto: www.gulesider.no)

Telegrafbygningen, Kongensgate 21

Telegrafbygningen er tegnet av arkitektene Magnus Poulsson og Arnstein Arneberg i 1916-24. Det fikk en tilbygning for teknisk utstyr i 1966, tegnet av arkitekt Nils Holter. Arnebergs arkitektur ble videreført i modernistisk skulpturell forstand.

(Foto: www.gulesider.no)

Grand Hotel, Karl Johans gate 31

Hotellet er tegnet av arkitekt Ole Sverre I 1911-13. I 1958 fikk hotellet en tilbygning mot Rosenkrantz' gate, tegnet av F. S. Platou.

(Foto: NIKU 2009.)

Foto: www.gulesider.no

Hotel Bristol, Kristian IV's gate 7

Hotellet ble oppført i 1920 etter tegninger av arkitekt Finn Rahn. Hotellet fikk en tilbygning i seks etasjer i 1960, tegnet av arkitekt F. S. Platou.

(Foto: www.gulesider.no)

Utenriksdepartementet, 7. juniplassen 1

Utenriksdepartementet ble bygget i 1889-90 etter tegninger av arkitektene Paul Due og Bernhard Chr. Steckmest. I 1962 ble det oppført en tilbygning tegnet av arkitektene Heiberg og Sandvik.

(Foto: NIKU 2009.)

3.6 Senmodernisme 1960-1970-tallet

1960-årenes arkitektursyn gikk igjen mot et internasjonalt uttrykk, der betongens materialitet hadde en sentral rolle. Den fullstendige kontrast ble dyrket, spesielt gjennom bruk av betong med sandblåste dekorative flater. Materialtilpasning var i senmodernismen neppe et ideal. Glasset var imidlertid langt mindre dominerende i fasadeuttrykket enn det ble på 1980-tallet. På slutten av 1980-tallet ble Vikaterrassen presentert studentene ved AHO som et eksempel på tilpasning.

Vikaterrassen, Ruseløkkveien

Vikaterrassen er tatt med her da anlegget erstattet Ruseløkkebasarene, et anlegg som nøye forholdt seg til Victoria Terrasse (ark. Arnborg og Jensen/F.S. Platou 1964/1968).

(Foto: www.gulesider.no)

3.7 Oppmyket senmodernisme

Senmodernismens "brutalistiske" fase var på retur og senmodernismen fikk en "oppmykning" på 1970-tallet. Sverre Fehns arkitektur demonstrerer dette med sin tilpasning av materialbruk og form/rytme men med et formspråk innenfor senmodernismens uttrykk. Grensen mot nyrasjonalismen kan være glidende.

Grand Hotel, Karl Johans gate 31

Hotellet er tegnet av arkitekt Ole Sverre 1911-1913, tilbygningen mot Arbeidergaten av arkitekt F.S.Platou 1975.

(Foto: www.gulesider.no)

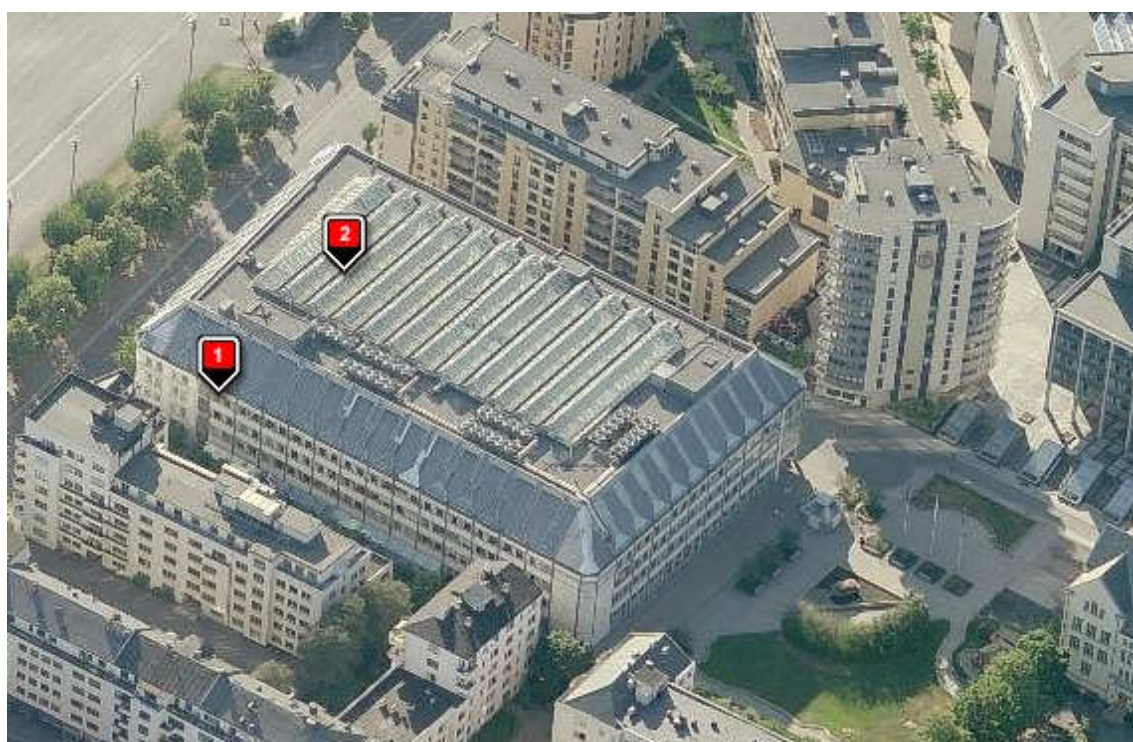
Colosseum kino, Fr. Nansens vei 6

Bygningen stod ferdig i 1928, og er tegnet av arkitektene Jacob Hansen og Gerhard Iversen. Etter en brann i 1964 fikk bygningen en ny kuppel, ti meter høyere enn den gamle, tegnet av arkitekt Sverre Fehn.

(Foto: http://oslopuls.aftenposten.no/multimedia/archive/00036/_sp468742_jpg_36796b.jpg)

(Foto: <http://www.industrimuseum.no/imagearchive/elbea.jpg>)

Kredittkassen, nå Nordea, Middelthuns gate 17

Elektrisk Bureaus gamle fabrikklokaler fikk en tilbygning oppført i 1985-89 etter tegninger av arkitektene Lund & Slaatto AS i samarbeid med arkitektene Østbye-Kleven-Almaas-Wike AS. Bygningen er i fire etasjer med to taketasjer.

(Foto: www.gulesider.no)

Waldemar Thranes gate 40

Gården er bygget i 1903 etter tegninger av arkitekt Hans Grønneberg. Loftpåbygningen er fra 1992 og tegnet av arkitektene Hille-Melbye.

(Foto: www.gulesider.no)

Arkitekturmuseet, Bankplassen 3

Gamle Norges bank ble oppført i 1826-30 etter tegninger av arkitekt Christian Grosch. Magasintilbygget er tegnet av arkitekt Henry Bucher i 1914 for Riksarkivet. I 2005-2007 ble den ombygget og fikk en tilbygning av arkitekt Sverre Fehn.

(Foto: NIKU 2009.)

Statens representasjonsbolig, Parkveien 45

Villa oppført i 1877 etter tegninger av arkitekt Henrik Nissen. Den ble i 1897 ombygget og tilbygget. I 1998 fikk bygget et nytt inngangsparti tegnet av arkitektene Riseng og Kiehl AS. (Foto: NIKU 2009.)

Statsministerboligen, Riddervolds gate 2 samt Inkognitogaten 18

Boligen ble oppført i 1891 etter arkitekt Henry Buchers tegninger. I perioden 2006-2008 fikk bygningen en tilbygning tegnet av arkitektkontoret Riseng og Kiehl AS. (Foto: NIKU 2009.)

3.8 Nyrasjonalisme

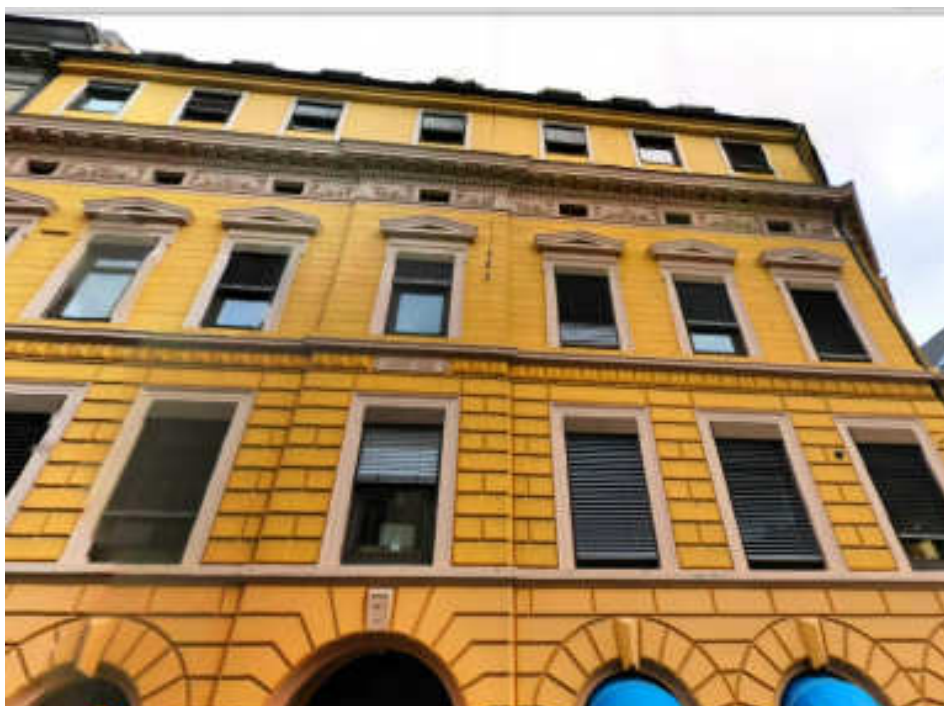
Nyrasjonalismen utgjør til en viss grad et møtepunkt mellom senmodernismen og postmodernismen. Et arkitektonisk problem kan bestå i det skjematisk ved en forenklet tilpasning til klassisistisk arkitektur; konsekvensen kan være et grunt relieff som gir en skjermvirkning/kulissevirkning uten den materielle substans den eldre fasaden har

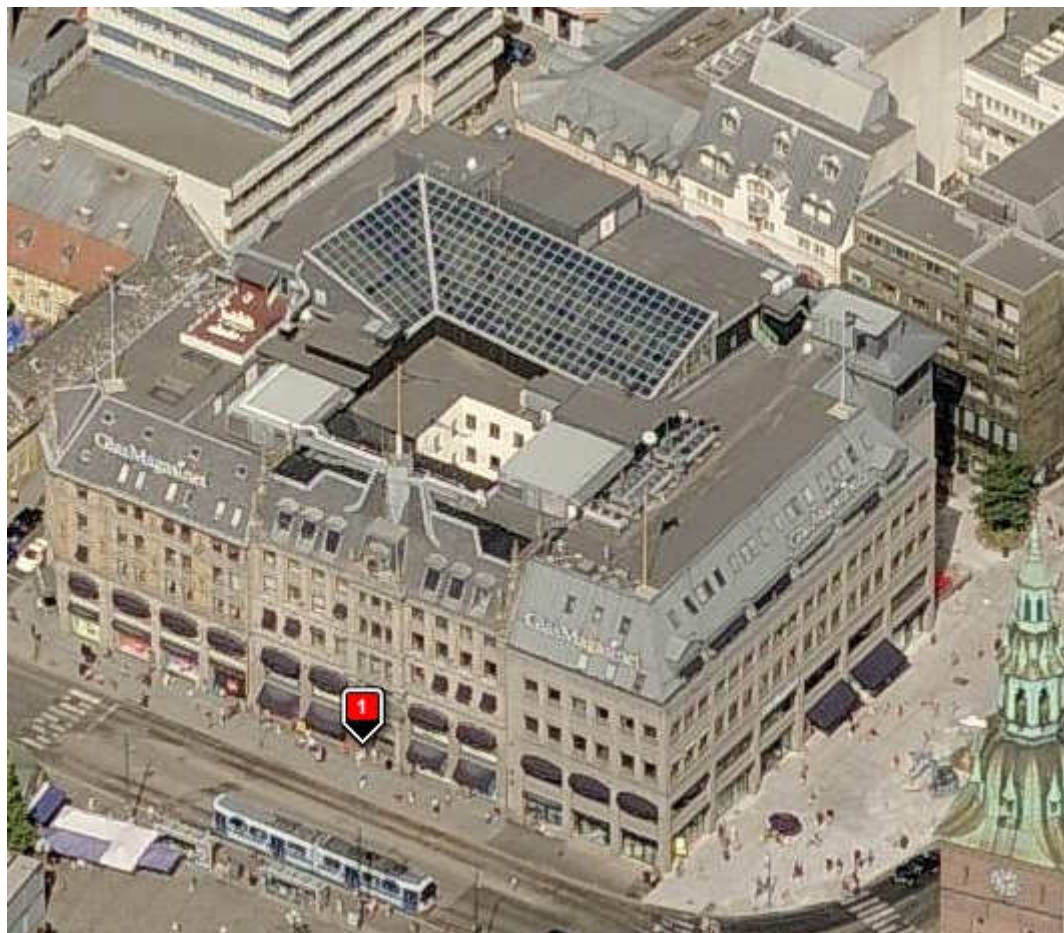
”Norske Liv-gården”, Henrik Ibsens gate 53

Gården ble tegnet av murmester/arkitekt Thøger Binneballe. I 1925 fikk bygningen en rundbuet port i forbindelse med tilføyelse på naboeiendommen, tegnet av arkitektene Carl og Jørgen Berner. Og i 1950 fikk bygget arkoppbygning. I 1985 tilføydet arkitektene Klippgen-Holm-Halvorsen en tilbygning, mot Inkognitogaten.

(Foto: NIKU 2009.)

Tollbugata 7 Tegnet av arkitekt Lenschow 1888. En påbygging av fjerde og femte etasje ble foretatt i 1981. (Foto: www.gulesider.no)

Glasmagasinet, Stortorvet 9

Forretningskomplekset fyller hele kvartalet. På hjørnet mot Møllergata er den eldste delen, tegnet av arkitektene Ove Ekman og Einar Smith i 1898. Hovedbygningen er tegnet av arkitekt Harald Olsen i 1899. Hjørnetilbygget mot Torvgata er fra 1974 og er tegnet av arkitektene F. S. Platou og Jan Digerud.

(Foto: www.gulesider.no)

3.9 Kopiering av opprinnelig uttrykk

Kopiering av bygningens opprinnelige arkitektur har vært anvendt først og fremst der det har foreligget en plan for videre utbygging, som en komplettering av prosjektet. Av og til er det imidlertid en "forbedring" eller forsterkning av den opprinnelige arkitekturen som har vært hensikten.

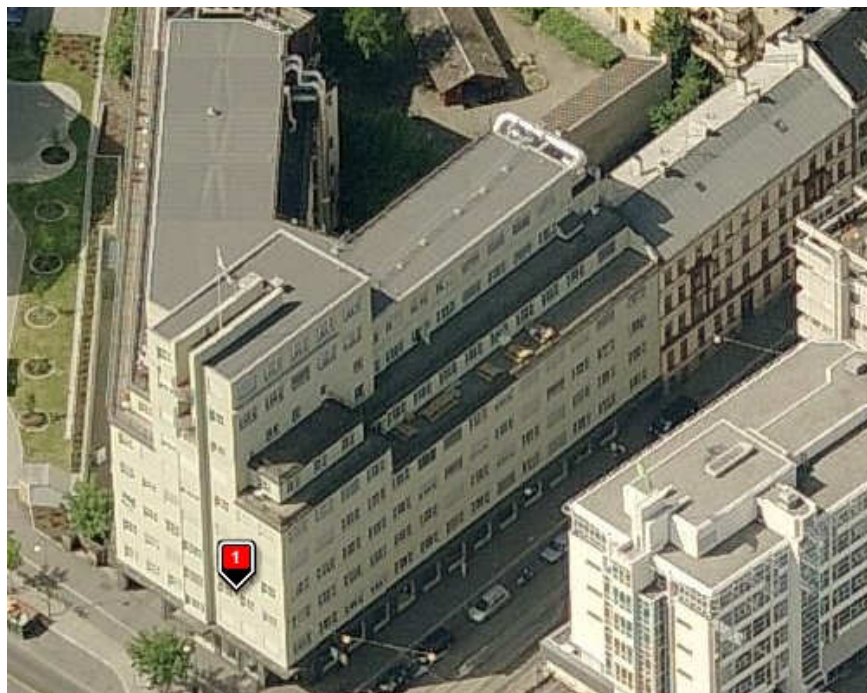
(Eldre foto.)

Deichmanske bibliotek, Arne Garborgs plass 4

Biblioteket ble oppført i 1924-33 etter tegninger av arkitekt Nils Reiersen. Biblioteket fikk en tilbygning i form av en østfløy i 1972 etter tegninger av arkitekt Erling Bjertnæs. Tilbygningen har helt samme uttrykk og anlegget fremstår symmetrisk.

(Foto: www.gulesider.no)

”Grøndahlgården”, Munkedamsveien 35

Gården oppført i 1934 etter tegninger av arkitekt Aasmund Kolseth, Påbygget hjørnepartiet i 1992 av arkitektene Rygge & Svebo, utformet som en forsterkning av bygningens funksjonalistiske uttrykk.

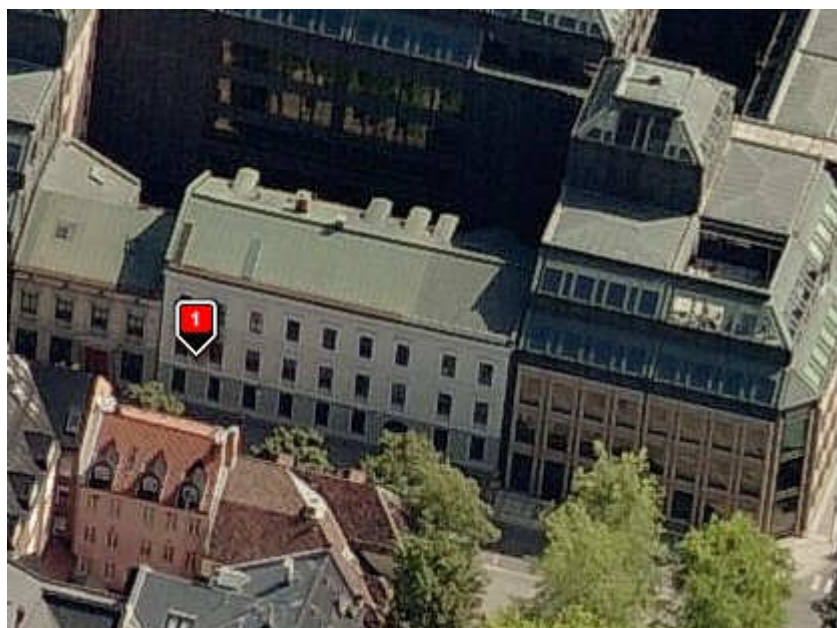
(Foto: www.gulesider.no)

Tollpakketuset, Tollbugata 1 a

Tegnet av arkitekt Johan Nebelong i 1846-50 (nederste bygning på foto). I 1949 ble bygningen avkortet på grunn av utvidelse av Strandgaten. Dette ble helt tilpasset bygningens opprinnelige arkitektur.

(Foto: www.gulesider.no)

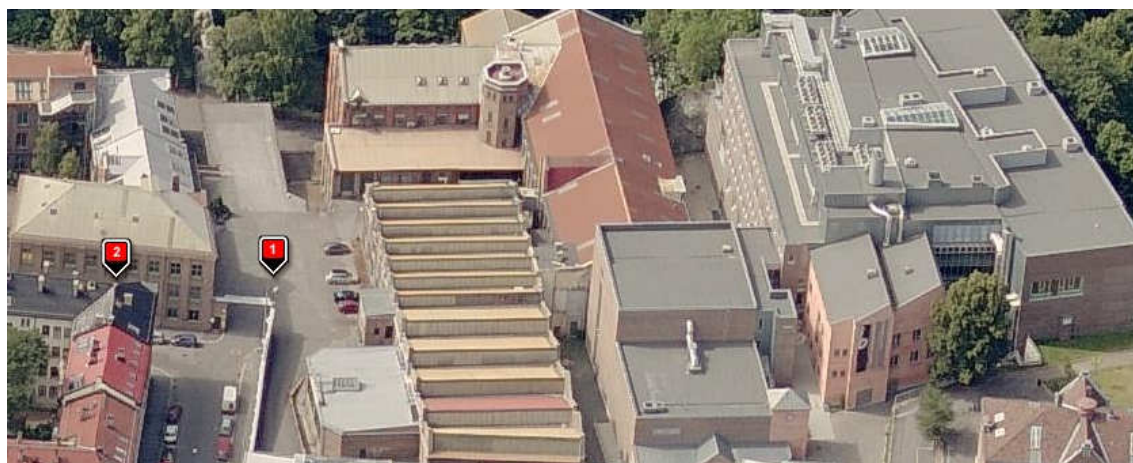
Andresens gård, Kirkegaten 6

Oppført av murmester/arkitekt Binneballe 1859) Tilbygningen består av to nye vindusfag for å tilpasse den gamle bygningen størrelsen på den nye Norges bank. Vinduene holder åpenbart en større avstand som en svak understrekning av dette som en tilbygning. Arkitekter var Lund & Slaatto og arbeidet ble utført 1984-1986. (Foto: www.gulesider.no)

Akershus festning, Forsvarets ledelsesbygg, Glacisgaten 1

Verkstedsgården ble etablert fra 1850, og plangrunnlaget ble utarbeidet av Schirmer og von Hanno. Arkitektene Jarmund og Vignæs fikk i 2004-2006 oppdraget å reise en ny bygning i kombinasjon med eksisterende bygningsmasse. Enkelte bygninger ble i denne forbindelse revet og gjenoppbygd som kopier. (Foto: www.gulesider.no)

Kunsthøgskolen i Oslo, Fossveien 24

Seilduksfabrikken var en del av et industrianlegg som ble tegnet av arkitekt Holtermann i 1856. Arkitekten bak byggetrinn 1 er Samark AS i 2001-2003, mens Lund Hagem Arkitekter AS og Søyland Arkitekter AS står bak byggetrinn 2 som skal være ferdig i 2010. Det ble her rekonstruert eldre industribygninger som del av prosjektet.

(Foto: www.gulesider.no)

3.10 Postmodernisme

1980-tallets postmodernisme innebar arkitektoniske idealer som er blitt betegnet som "fristilsklassisisme"¹³ og som viser til en frilynt bruk av klassisistiske former. Det ble nesten aldri anvendt korrekte proporsjoner etter de klassisistiske normer og regler.¹⁴ Dette ble kritisert av arkitekter som representerte modernismen som et respektløst arkitektursyn. Men var et prinsipp for postmodernistene.

Det er neppe fruktbart å katalogisere prosjekter fra 1980-1990-tall sammen med 2000-tallet. Årsaken er postmodernismens sterke tidsbegrensede stiluttrykk.

Professor Dahls gate 37

Oppført i 1878. I 1984 fikk villaen en tilbygning og en gangbro fra gatenivå, tegnet av arkitektene Telje-Torp-Aasen AS.

(Foto: www.gulesider.no)

¹³ Veiby 2005

¹⁴ "Kjente former ble gitt nytt innhold, og slik oppsto et spenningsforhold men mellom gammelt og nytt." Veiby 2005:47.

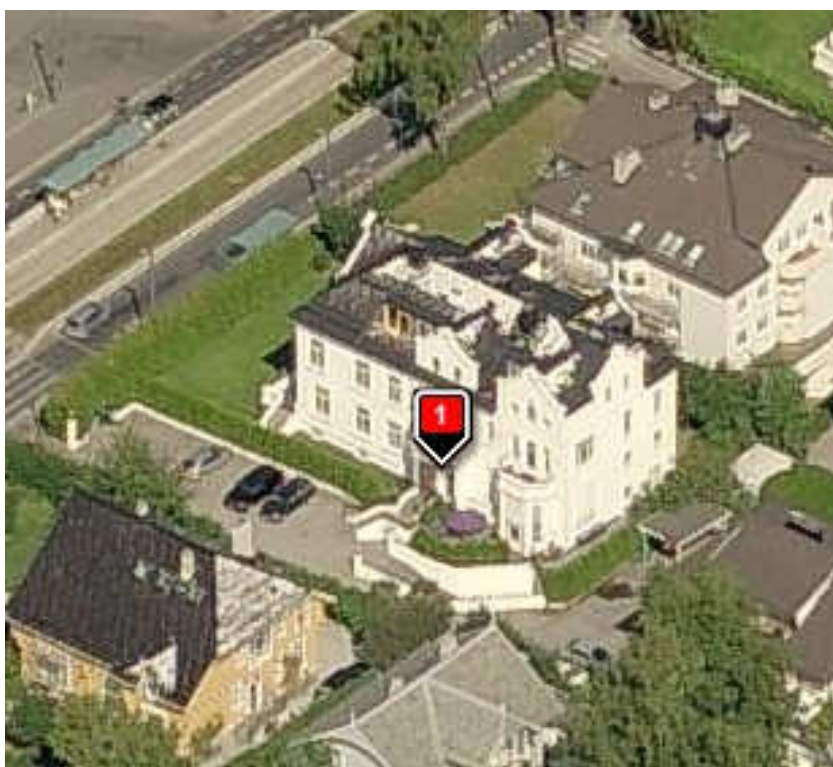
Rådhusgaten 23B

Bygningen stod ferdig i 1917, etter tegninger av arkitekt Henrik Bull, og fikk et påbygg i 1986 tegnet av arkitekt F. S. Platou v/Jan Digerud.

(Foto: <http://folk.uio.no/toanders/images/radhusgt23b.htm>)

(Foto: www.gulesider.no)

Kirkeveien 19

Villa fra tidlig 1900-tall, som er ombygd til leiegård. Her er det delvis en kopiering av opprinnelig stiluttrykk som er anvendt ved en betydelig utvidelse av det opprinnelige areal.
(Foto: www.gulesider.no)

Hegdehaugsveien 23

Gården er oppført i 1902 etter tegninger av arkitektene Aspen og Winther. Bygningen fikk en loftspåbygning i 1994.

(Foto: www.gulesider.no)

Kongens gate 5,

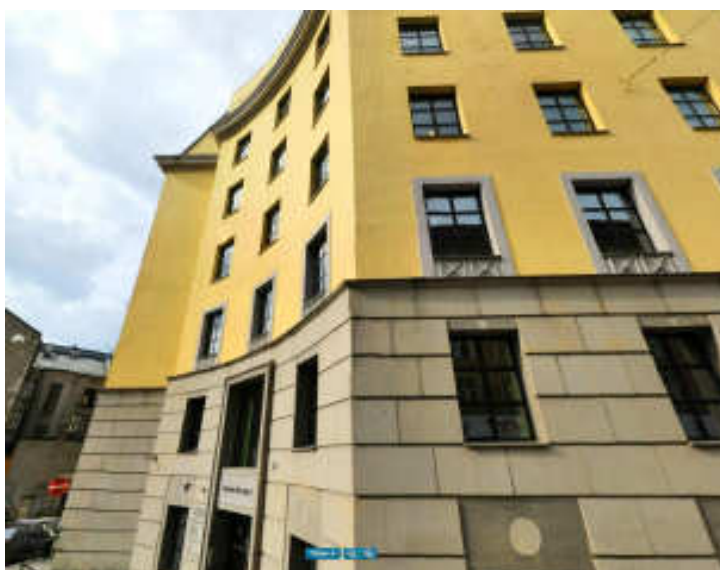
Bygården er bygget i 1957. I 1992 får bygget en ny fasade av arkitektene Sontum og Choynowski. Arkitekt Pjotr Choynowski foretok meget radikale endringer av fasadene på enkelte bygårder fra modernismen. Dette ble møtt med motstand spesielt fra arkitekturfaglige hold.

(Foto: <http://www.byen.org/murbyen.html>)

Storgaten 5

Bygården er oppført i 1955, påbygd og ombygd av ark. Sontum og Choynowski i 1991.
(Foto: www.gulesider.no)

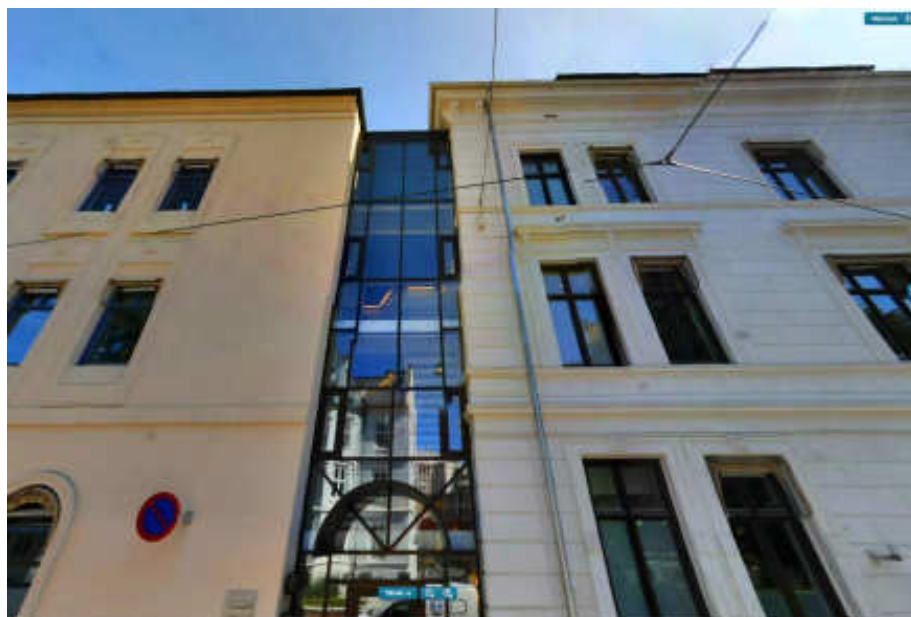

Bernhard Getz' gate 3

Tegnet av arkitekt Knud Knudsen 1939), påbygd og ombygd av ark. Sontum og Choynowski 1985-1987.
(Foto: www.gulesider.no)

3.11 Slick tech

Benevnelse på arkitektur med glassfasader uten konstruktiv struktur synlig og brukt som "nøytralt" moderne arkitektur-bakteppe for eldre arkitektur. Er spesielt blitt fremhevet som brukbar løsning for overganger mellom gammel og ny struktur.

Henrik Ibsens gate 53

Tegnet av murmester/arkitekt Binneballe i 1867. I 1985 tegnet arkitektene Klippgen-Holm-Halvorsen et tilbygg Gjelder mellombygning.
(Foto: NIKU 2009.)

Universitetsbiblioteket (nå Nasjonalbiblioteket), Drammensveien 42

Biblioteket er tegnet av arkitekt Holger Sinding-Larsen i 1914. Samme arkitekt tegnet også tilbygningene fra 1933 og 1939-1945. Den siste tilbygningen har adresse til Observatoriegaten 1 og er tegnet av Longva arkitekter v/ Gro Eileraas 2005.
(Foto: NIKU 2009.)

Parkteateret, Olaf Ryes plass 11

Bygården er oppført i 1871-72 av murmester Killde. Den ble senere ombygd flere ganger. I 2007 ble foretatt en tilbygning av arkitekt Henrik E. Nielsen.

(Foto: www.gulesider.no)

Vulkan, Maridalsveien 13

Industriområde som er ombygget og påbygget til kulturelle virksomheter; Dansens hus stod ferdig i 2008. Hovedarkitekter for prosjektet er arkitektfirma LPO AS.

(Foto: www.gulesider.no)

Postgirobygget, Biskop Gunerius gate 14

Bygget ble oppført i 1975 etter tegninger av arkitektene Rolf Chr. Krognest og Odd Borgrud Pedersen. I 2003 fikk bygningen en påbygning etter tegninger av arkitektene HRTB. Den tyve etasjer høye bygningen ble splittet i to tårn, og sammenføyet av et intrukket mellomparti i glass. Påbygningen besto av henholdsvis fire og seks etasjer.

(Foto: www.gulesider.no)

3.12 Nedrivning av bygningskroppen med bibeholdelse av gatefasaden

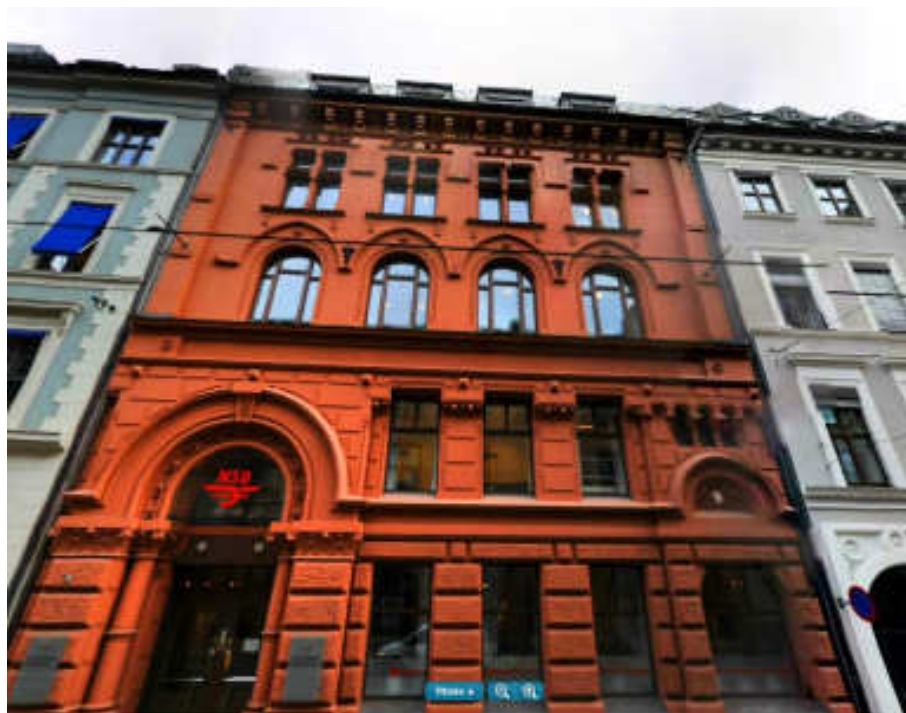
Det er i perioden 1980-2010 mange eksempler på at fasaden ble beholdt og interiøret fullstendig fjernet. Om dette er prinsipielt relevant som "tilbygning/påbygning" er kanskje et spørsmål, men når fasaden bevares, bevares en vesentlig del av bygningenes faktiske uttrykk. Slik sett blir den nye og egentlige bygningskroppen å oppfatte som et tilbygg til fasaden. Fasaden i bybildet har vært den absolutte hovedinteressen fra antikvarisk hold. Man har ved murgårdsbebyggelsen ikke fotografert, undersøkt eller oppmålt detaljering i interiørene før riving. Bygningene blir ved en slik løsning oftest påbygd i høyden.

Munthegården, Kirkegata 9

Bygården er oppført i 1898 av arkitektene Ove Ekman og Einar Smith. I 1984 ble bygget revet, bortsett fra fasaden, som ble beholdt, etter lang strid mellom televerket som ville ha alt revet og bevaringsmyndigheter.

(Foto: www.gulesider.no)

Prinsens gate 9

Bygård oppført i 1899 etter tegninger av arkitekt Bernhard Steckmest. Eierne ville i 1985 rive hele bygget, men etter hard strid med bevaringsmyndighetene ble fasaden bevart.
(Foto: www.gulesider.no)

Prinsens gate 11

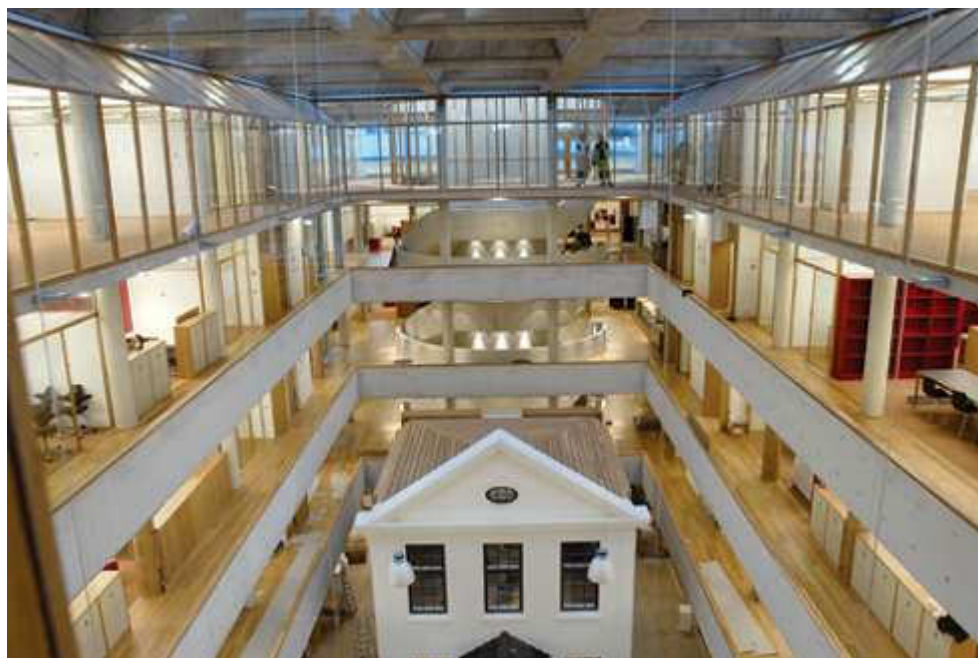
Bygården ble bygd i 1858 etter tegninger av arkitektene Heinrich Schirmer og Wilhelm von Hanno. Den ble påbygd flere taketasjer i 1985, samtidig som de innvendige konstruksjonene ble fjernet.
(Foto: www.gulesider.no)

Wattgården, Karl Johans gate 14,

Bygård opprinnelig fra 1866, som i 1890-93 ble omfattende ombygget av arkitekt Victor Nordan. Den ble ombygd og påbygd av arkitekt Bengt Espen Knudsen 1979-1980 da man beholdt de gamle fasadene.

(Foto: www.gulesider.no)

Gyldendal Norsk Forlag, Sehesteds gate 2-6

Delvis tegnet av arkitektene Due og Steckmest 1880-1881. Gårdenes fasader ble beholdt av arkitekt Fehn i 2007. Innvendig er alle konstruksjoner nye med unntak av den lille innvendige fasadekopien av Gyldendals hus i København.

(Foto: http://www.arkitektnytt.no/images/crop/081128_Gyldendal_2)

Karl Johan-kvartalet, Karl Johans gate 41-43 ble oppført i 1840-årene etter tegninger av arkitekt Asmus Lenschow. I 1985 ble gårdene revet og den nye bygningen fikk kopier av de gamle gatefasadene.

Karl Johans gate 39 ble oppført i 1844 etter tegner av arkitekt Thøger Binneballe I 1985 ble bygningen innvendig ombygget, men fasaden ble bevart.

Karl Johans gate 37 ble bygget i 1867 etter tegninger av arkitekt Wilhelm von Hanno. I 1985 ble bygningen innvendig ombygget, men fasaden ble bevart.

Alle ble ombygd av Viksjø Arkitektkontor AS.

(Foto: www.gulesider.no)

3.13 Industribygninger

Det mest takkjemmelige objekt for påbygninger og tilbygninger er eldre industribygninger. Denne type ombygninger er generelt vurdert av alle parter som vellykkede, og ofte som verdifulle selvstendige arkitekturverker. Dette innebærer et "rått uttrykk" som utgangspunkt. Den rommelige bygningsstrukturen, grovskårne interiørkvaliteter, store vinduer, store takhøyder osv. er årsakene til at avlagte industribygninger danner et godt bakteppe for modernismens tilføyelser, ofte i form av elegante kontrastvirkninger.

Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo, Maridalsveien 29

Transformatorverksted for Oslo Lysverker ble bygget i 1936-38, tegnet av byarkitekt Harald Eng. Ombygd og tilbygd av arkitektene Jarmund og Vignsnes 2001.

(Foto: www.gulesider.no)

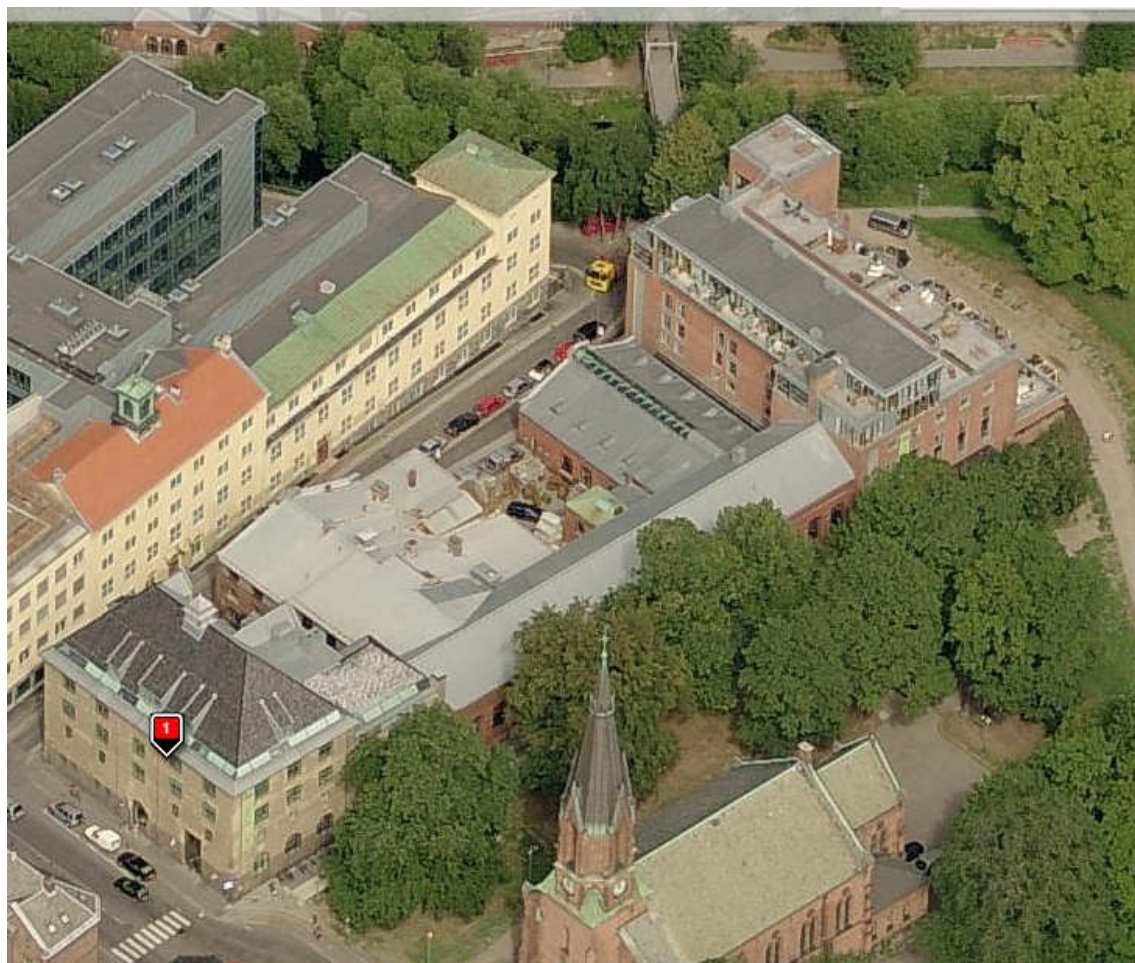
(Foto: www.gulesider.no)

Dansens hus, Møllerveien 2

Opprinnelig Vulkan industrikompleks, et mekanisk verksted etablert i 1873. I 1995 ble hoveddelen av verkstedshallen gjort om til idrettshall. Ombygd av arkitektkontoret LPO AS v/ Holter, ferdig i 2008.

(Foto: www.gulesider.no)

DogA, Hausmanns gate 16

Tre eldre industrikomplekser tegnet av arkitekt Hjorth i 1898/1912, arkitekt Linthoe i 1918, samt Oslo kommune 1947-1951. Ombygging foretatt 2002-2005 av arkitektene Jensen og Skodvin samt arkitektene Ramfelt og Clausen.

(Foto: www.gulesider.no)

4 Holdninger hos Byantikvaren i Oslo

Byantikvaren i Oslo styrer i stor grad gjennom sine administrative avgjørelser hva som tillates av blant annet påbygninger og tilbygninger av verneverdig bebyggelse. Et interessant dokument med hensyn til Byantikvarens holdninger er derfor et upublisert foredrag fra 2003 av dr. philos., antikvar hos Byantikvaren i Oslo, Truls Aslaksby: "Tilpasningsarkitektur – Hvordan føye nytt til gammelt og verneverdig?"¹⁵ Aslaksby fremlegger to hovedaspekter mht. verdien av kulturminnet i forhold til på-/tilbygging og kulturminnets "fremtoning." Det estetiske aspekt som omfatter form (som han kaller det skjønne, hvilket vel bla. betyr proporsjonene) og det autentiske aspekt som omfatter bygningens fysiske utvikling og slitasje/patina (som han kaller "det sanne"). Det første aspektet vil jeg istedenfor "estetisk" betegne arkitektoniske. Det andre aspektet omfatter bl.a. materialiteten men neppe bygningsmaterialet.

Venezia-charteret (1964) er grunnleggende for vurderingen av kulturminner og tilføyelser eller endringer til disse. Grunnidéen i charteret ligger i konservering av det opprinnelige objektet.¹⁶ I dette ligger også idéen om at tilføyelser til den opprinnelige bygningen skal fremstå med "a contemporary stamp". Dette er i charteret relatert til rekonstruksjoner der det ikke finnes fullstendig dokumentert belegg for tilbakeføring. Det har antagelig likevel vært viktig i kulturminnevernets overført til bedømmelse av prosjekter ved tilføyelser i vår sammenheng. I charteret står det at nye tilføyelser skal underordnes den arkitektoniske helhet og forholdet til omgivelsene. Det er imidlertid sett i forhold til prinsippet charteret hevder mht. rekonstruksjoner sannsynlig å tolke dette til også å angå nye tilføyelser. Kopiering er derfor neppe i forhold til addisjon ønskelig. Man skal imidlertid huske at charteret må anses å vise til monumenter av generelt stor arkitektonisk og historisk betydning.

Aslaksby overfører prinsippene til Byantikvarens vurderinger og Plan- og bygningsloven og hevder at de følges. Han hevder at det ved tilføyelser ikke i charteret ligger det samme krav om "contemporary stamp" som ved rekonstruksjoner. Slik jeg ser det er dette en ulogisk tolkning. Imidlertid sier Aslaksby at Byantikvaren i Oslo "definerer rammene for akseptable tilføyelser slik at "preg av vår tid" foretrekkes fremfor "kopierende stiluttrykk", og i dét går lenger enn det er grunnlag for i de charter- og lovpunktene som er sitert". Det er da autentisiteten som vektlegges. En viss uenighet innenfor etaten kan spores. Sivilarkitekt hos Byantikvaren i Oslo Siri Hoem uttalte til Arkitektnytt nr 20/2: "Et påbygg som kopierer eldre stilelementer, og ser ut som om det er en del av den opprinnelige bygningen, vil som hovedregel bli avvist av Byantikvaren." Aslaksby selv hevder ikke dette synet og viser til at man tidligere tilføyet eldre bygninger elementer som tilpasset seg den opprinnelige arkitekturen. Han mener at dette "kravet om lesbarhet" grunner i en feil forestilling om at man tidligere alltid tilføyet eldre bygninger i sin egen tids stil. Harmoni er dermed ikke hevdet som ideal.

Plan- og bygningsloven § 74.2, den såkalte estetikkparagrafen, uttaler om tilføyelser på bygninger oppført på Byantikvarens gule liste at disse skal tilfredsstillende "rimelige skjønnhetshensyn både i seg selv og i forhold til omgivelsene" og ha "god estetisk utforming i samsvar med tiltakets funksjon og med respekt for bygde og naturgitte omgivelser." Ordlyden er fra 1997. Kommunen skal "se til at historisk, arkitektonisk eller annen kulturell verdi som knytter seg til byggverks ytre, så vidt mulig blir bevart."

¹⁵ *Tilpasningsarkitektur – Hvordan føye nytt til gammelt og verneverdig?* Upublisert forelesning AHO 2003.

¹⁶ Venezia-charteret. Den andre internasjonale kongress for arkitekter og tekniske fagfolk om kulturminner, Venezia, 1964. Vedtatt av ICOMOS i 1965.

5 Konklusjon

Hvordan har arkitekters og kulturminneforvaltningens holdninger til på- og tilbygg av eldre og verneverdige bygninger utviklet seg? Hvilke retninger og valg kan påvises, og hva er dagens holdninger? Det syn som ble etablert i 1980-årene synes fremdeles gyldig; rasjonalisme, senmodernisme eller kontrast ("slick tech"). Det er knapt eksempler på noe som ansees for "god arkitektur" i arkitektmiljøet generelt, hvis man ser bort fra ombygginger av industribygninger som regnes som arkitektonisk vellykkede prosjekter i dag.

Det kan anes en tendens til at kulturminnevernet og arkitekter synes å ha noe forskjellige oppfatninger om tilpasning sett i forhold til form og materialbruk. I kulturminnevernet synes form viktigst, mens arkitekter legger større vekt på materialbruk.

Sett fra 1800-tallet frem til 2010 er tendensen generelt gått fra "forbedring" av bygningenes stil eller arkitekturholdning, til ønsket om å fremheve hver enkelt periodes stil og uttrykk gjennom kontrastering mellom gammelt og nytt. Det er mulig at man pr 2010 aner en holdningsendring der tilpasning eller kopiering igjen ansees som mer interessant. Dette synes imidlertid knapt å ha nedfelt seg i prosjekter foreløpig.

Litteraturliste

- Aslaksby, Truls: Tilpasningsarkitektur – Hvordan føye nytt til gammelt og verneverdig?
Upublisert forelesning AHO 2003.
- Bruun, Ole D.: Arkitektur i Oslo, Oslo 2008.
- Edman, Victor: En svensk restaureringstradition : tre arkitekter gestaltar 1900-talets historiesyn. Avh. (doktorgrad) - Kungl. tekniska högskolan, Stockholm 1999.
- Holme, Jørn (red.): "Kulturminnevern: lov, forvaltning, håndhevelse" Økokrims skriftserie 2. utg. 2005.
- Kiehl, Jürgen og Willoch, Thomas: "Tanker om tilpasning" Byggekunst 1983 nr 4:159.
- Lending, Mari: Omkring 1900: kontinuiteter i norsk arkitekturtenkning. Oslo 2007.
- Myklebust, Dag: "Fortidsminneforeningen 150 år." Fortidsminneforeningens årbok 1999.
- Nygård-Nilssen, Arne: "Europa gjenreiser sine kulturminner" Fortidsminneforeningens årbok 1951-1952:3-48.
- Pope, Nicolas: "Infill Houses" Experimental Houses 2000:111.
- Ray, Keith (red.): Contextual Architecture – Responding to Existing Style New York 1980.
- Veiby, Linda Lovise: 1980-tallets ansikter: infill-oppgaven blant Oslos vernede bebyggelse. Hovedoppgave i kunsthistorie - Universitetet i Oslo, 2005.
- Venezia-charteret. Den andre internasjonale kongress for arkitekter og tekniske fagfolk om kulturminner, Venezia, 1964. Vedtatt av ICOMOS i 1965.

Vedlegg

Vedlegget siterer utdrag av Byantikvaren i Oslos kommentarer til saker vedrørende et utvalg tilbygninger og påbygninger av verneverdige bygninger i dokumenter fra Byantikvarens arkiv.

Norske Liv, Drammensveien 21

(213/70)

Sak: Endret plassering av kantine fra 1 etg. til kjeller, oppføring av ny vegg i inngangsfoyer, oppføring av ny glassoverdekning av portrom.

Byantikvar:

Denne saken må behandles etter to lovverk, etter som den inneholder tiltak som krever dispensasjon fredning etter lov om kulturminner.

Del av uttalelse:

På den nyere bygningen mot Inkognitogaten, og mellombygget mot den eldre bygningen:

Oppbygg for heishus på taket, vil utvilsomt bli sterkt synlig fra gaten og: "Vurderer del-tiltaket som lite ønskelig ut fra det estetisk-historiske hensynet til gatebildet, men vurderer samtidig dette som et spørsmål som i minst like stor grad henhører under Plan- og bygningsetaten"

(20.04.99)

(Foto. NIKU 2009.)

Nybygg for Arkitekturmuseet. Bankplassen 3

(207/27)

Sak: Rammesøknad for nybygg for Arkitekturmuseet.

Byantikvaren er positive til planene for nybygg i tilknytning til den fredete bygningen.

"Etter byantikvarens vurdering vil utformingen av den nye paviljongen bidra til et helhetlig og spennende anlegg som representerer fremragende arkitektur fra ulike perioder i arkitektur"

(03.03.05)

(Foto. NIKU 2009.)

**Regjeringens
representasjonsbolig.
Parkveien 45-47.**

(213/341)

Sak: Tilbygg bolig (baldakin over inngangen mot Riddervolds gate, nye innganger gjennom eksisterende vindu i hall 1. og 2. etasje).

Byantikvar:

”Disse inngrepene synes imidlertid svært hensiktsmessige, muligens nødvendige, for at anlegget skal kunne fungere fullgodt – hvilket må anses som en svært viktig sak. Videre synes inngrepene godt arkitektonisk løst, riktignok i et formspråk som i sin modernitet skiller seg klart fra anleggets pompøse Berliner-nyrenessanse (som dog inn mot gården er som gårdssider flest), men med kvalitet”

Byantikvaren foreslår at baldakinen endres slik at den kopierer den opprinnelige slik den fremkommer på arkitekt Henrik Nissens endringstegninger fra 1896.

(04.02.97)

(Foto. NIKU 2009.)

Victoria Terrasse.

(209/407)

Sak: Ombygging sydkvartalet; Etablering av glassbro mellom syd- og midt kvartalet, glassoverdekking av gårdsrommet, heving av gårdsromdekket.

Byantikvar: ”I 1988 aksepterte Byantikvaren og Ra under tvil etableringen av en glassbro mellom Midtkvartalet og nordkvartalet. Gangbroa vakte sterke reaksjoner i nabolaget og fagmiljøet. En gangbro mellom sydkvartalet og Midtkvartalet vil bli betydelig mer eksponert i bybildet enn den allerede etablerte broa i det den etableres i et byrom som framstår som fortsettelse av gateløpet mellom Kronprinsens gate og Arbiens gate. Etter Byantikvarens vurdering vil en gangbro bli et nytt, skjemmende

(Foto. NIKU 2009.)

element i et miljø med høy antikvarisk verdi. Vi vil påpeke at i forslag til *Kommunedelplan for byutvikling og bevaring i indre Oslo 2005-2020* frarådes etablering av glassbroer over eksisterende gateløp.”
 Heving av gårdsromdekke vil ikke medføre forringelse av bygningens antikvariske verdi dersom sokkelen fremdeles er synlig og framstår som bygningens sokkel.
 (26.05.06)

Fjellgata 9.

(227/139)

Sak: Ombygging av fasade.

Byantikvaren frarådet det tidligere forslaget til ombygging/tilbakeføring, hovedmerknader omhandlet utforming av nytt tilbygg på fasaden mot nord. Vurdering av revidert forslag: tilbygg mot nord: Nytt tilbygg i to etg. Får frontal inngangsdør, istedenfor på siden. Konklusjon; ”Byantikvaren kan anbefale det reviderte forslag under forutsetning av tilbygget mot nord reduseres i høyden.”
 (25.09.06)

(Foto. NIKU 2009.)

Tromsøgt. 20

(227/430)

Sak: oppføring av tilbygg.

Eiendommen består av to sammenbygde volumer oppført i ulike perioder. Den eldste delen er et lite trehus i en etasje oppført i 1850. I forbindelse med rehabiliteringsarbeider ble denne bygningen tilbygget i 1996.

Forslaget innebærer en endring av eksisterende tilbygg og ytterligere tilbygging mot naboeiendommen. Det nye tilbygget er foreslått som en to etasjes murbygning med takterrasse. Den delen av det eksisterende tilbygget som ligger i eiendomsgrensen mot gaten, er foreslått med takterrasse i stedet for nåværende pulttak.

(Foto. NIKU 2009.)

I tillegg anbefalte Byantikvaren at tilbyggets arkitektoniske uttrykk burde knytte seg til det eksisterende moderne tilbygget fra 1996. "Byantikvaren kan i utgangspunktet anbefale et tilbygg med den foreslåtte plassering. Imidlertid fraråder vi takterrassen plassert på det nye tilbygget. For at vi skal kunne anbefale prosjektet må tilbygget enten få pulttak med helning inn mot hagen, eller flatt tak uten takterrasse. Den foreslåtte takterrassen på det enetasjes eksisterende bygget kan anbefales. (21.06.01)

**Kredittkassen,
Middelthuns gate 17**

(215/228)

Sak: Ombygging og utvidelse av 1 et., nytt inngangsparti.

Byantikvar motsetter seg ikke de foreslåtte endringer; "ingen av tiltakene ligger innenfor det regulerte bevaringsområdet eller berører gammel bygningssubstans. Det kan hevdes at tillukkingen av hovedinngangen på hjørnet svekker noe av anleggets kvalitet". Plan- og bygningsetaten "anser endringen av tilbygget mot sydøst som vel så betydningsfullt i denne sammenheng og vil anmode de prosjekterende om å vie dette partiet særlig oppmerksomhet". (01.11.00)

(Foto: www.gulesider.no)

**Deichmanske bibliotek,
Henrik Ibsens gate 1**

(209/305)

Omreguleringsforslag

"I notat fra 19.11.84 fremgår det at Byantikvaren kan tenke seg at man ved en senere ytterligere utbygging av biblioteket, bygget ut den nåværende barnehagetomten og erstattet de gamle bygningene mot kirkegården med nybygg for biblioteksformål. Dette innebærer at Byantikvaren ser spesialområdets intensjoner nøye i sammenheng med de arkitektoniske kvaliteter som er knyttet til Deichmanske Bibliotek, både som eksisterende bygg og de nye planer.

(13.03.87)

(Foto:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/bb/Deichmanske_bibliotek_18jun2005.jpg)

KHIO,

Fossveien 24

(228/46)

Sak: byggetrinn 2 del 1

Byantikvaren stiller seg positiv til at de fem kunsthøgskolene er samlet under "ett tak", ved realisering av byggetrinn 2. Det vedtatte reguleringsforslaget har medført riving av flere bevaringsverdige bygninger, deriblant flere bygninger som var regulert til bevaring., i tillegg til store nybygg nord og sør i området. Etc.

Konklusjon: Byantikvaren kan anbefale at deler av gårdsrommet overdekkes med glass for at skolen skal kunne få en samlende ankomsthall og et nytt inngangsparti. Vi vil imidlertid fraråde en ankomst-/inngangshall som vist i tegningsmaterialet og i møte 04.01.06. For at Byantikvaren skal kunne anbefale en inngangshall i glass, må hallen fremstå som en klar addisjon og det flate glasstaket må avsluttes i nivå med gesimsen på bygning 2.7(eventuelt rett over gesimsen for at denne kan oppleves fritt sett i fra inngangshallen).

Takutspringet må trekkes lengre

(Foto: NIKU 2009.)

inn mot det nye inngangspartiet, slik at taket ikke stikker utenfor sørfasaden til bygning 2.8(må avsluttes før det inntrukne hjørnepartiet). Plasseringen av inngangshallens yttervegg og inngangsdør som vist på tegningene, kan anbefales. Vi ser det som en forutsetning at inngangshallen får en selvbærende konstruksjon, som medfører minimale inngrep på eksisterende fasader. Etc.
(18.1.06)

Dronning Mauds gate 10 og 11
(209/34/36)

Sak: Påbygg/ombygging

Byantikvaren: "Når det gjelder påbygg, mener vi at den store volumet som er bygget på i nr. 10 er uheldig i dag. Vi er derfor åpne for at dette kan ombygges, men vi vil ikke anbefale at det gjøres i høyere eller gis en økt grunnflate. Et godt tilpasset påbygg for nr. 10 kan eventuelt også vurderes som påbyggingsprinsipp for nr. 11 for å ivareta portalvirkningen.

Byantikvaren avventer et eventuelt nytt forslag før vi er klar til å konkludere på dette punktet".

(21.12.09)

(Foto: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/3/36/TRS_060616_009.jpg/200px-TRS_060616_009.jpg)

Parkteateret,
Olaf Ryes plass 11
(228/256)

Sak: Om- og påbygging mellom eiendommene Olaf Ryes plass nr. 11 og nr. 12.

Byantikvar: "Byantikvaren stiller seg positiv til et nybygg i åpningen mellom Olaf Ryes plass nr. 11 og nr. 12. Vi mener likevel at forslaget bør omarbeides slik at det underordner seg det opprinnelige bygningsmiljøet. Etter vår vurdering bør nybygget trekkes noe tilbake fra gaten og den karakteristiske portalen bevares."

(03.04.03)

(Foto: http://www.kaasa.no/i_projects/parkteateret02.jpg)

**Grand Hotel,
Karl Johans gate 31**

(207/104)

Sak: Ny suite på taket, som omfatter bygging av 1 etasje av eksisterende bygg.

Byantikvar: "Påbygget vil ikke være synlig fra gateplan, men vil være godt synlig oppe i etasjene i bebyggelsen omkring. Tiltaket vil ikke medføre at takarkitekturen blir mer uryddig enn den allerede er på denne bygningen og nabobygningen. Snarere kan påbygget kanskje bidra til å roe det kaotiske inntrykket ned.

Byantikvaren vil ikke motsette seg en påbygging som planlagt da det vil få liten konsekvens for opplevelsen av byens tak og fordi bygningen som bygges på ikke vurderes til å innehaantikvarisk verdier som lider under et slik påbygg. (7.06.99)

(Foto. NIKU 2009.)

Rosenkrantz' gate 20

(207/205)

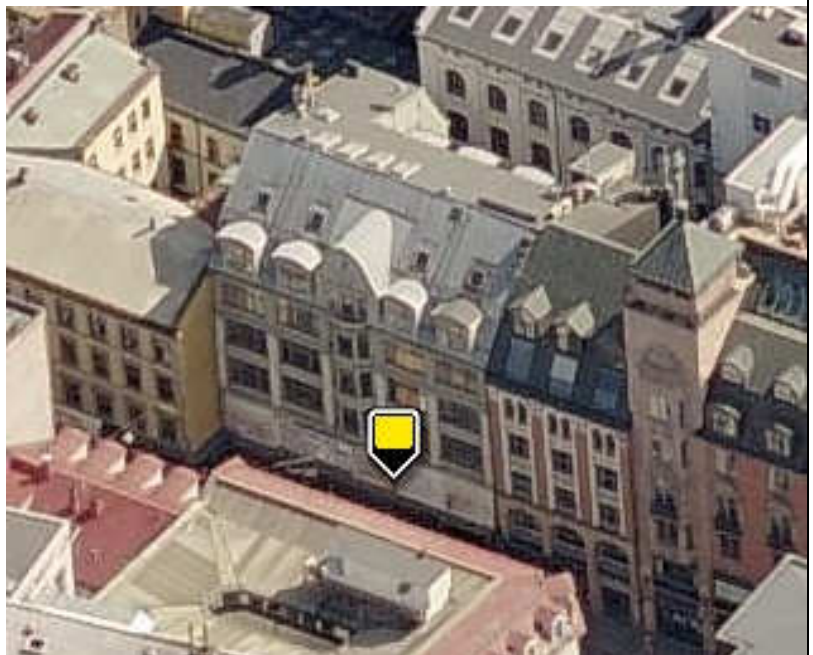
Sak: gårdsrom lukkes, heving av trappetårnets gesims som vil innebære at mansardflaten "rettes ut" og at trappetårnet vil fremstå med en ny takform.

Byantikvarens vurdering:

"Gårdsrommet i Rosenkrantz' gate 20 er i utgangspunktet svært trangt og vil i tillegg bli svært transformert og utilgjengelig som følge av den pågående gjenbyggingen. I lys av at det foreligger planer for et høyere nybygg på de tilstøtende eiendommene i Rosenkrantz' gate 16-18, vurderer vi følgende av de foreslåtte endringene som mindre vesentlige for den samlende opplevelsen av gårdsrommet og bakfasaden i R Rosenkrantz' gate 20.

Byantikvaren har derfor ingen merknader til at trappetårnet i bakgården påbygges, slik det er beskrevet og illustrert i tegningsmaterialet merket 0251.1, endret 06.02.2009".

(23.04.09)

(Foto. www.gulesider.no)

NIKU publikasjonsliste/Publications

pr. 16. april 2010

Fra 2003 avslutter NIKU tidligere serier og etablerer to nye, NIKU Rapport og NIKU Tema. F.o.m. 2001 er samtlige utgivelser tilgjengelig på www.niku.no som pdf-filer.

Kontaktadresse/Publications can be bought from:

NIKU, Postboks 736 Sentrum, N-0105 Oslo

Tlf./Tel.: (+47) 23 35 50 00. Faks/Fax: (+47) 23 35 50 01

E-mail: kirsti.e.sundet@niku.no

Nye serier f.o.m. 2003

NIKU Rapport

- 1 Bergstadens Ziir; Røros kirke. Tilstand og tiltak. *Brønne, J. 2003. 97 s.*
- 2 «Intet forandrer seg så ofte som fortiden». Om krusifiksene i Ringebu stavkirke. *Stein, M., Bronken, I. A., Nyhlén, T., Strandskogen, K. og E. S. Tveit. 2003. 114 s.*
- 3 Den bemalte og forgylte kalvariegruppen fra 1100-tallet i Umes stavkirke. Konservering 2001-2003. *Frøysaker, T. 2003. 89 s.*
- 4 Samiske Kirkegårder. Registrering av automatisk freda samiske kirkegårder i Nord Troms og Finnmark. *Svestad A. og S. Barindhaug. 2003. 15 s. **Utsolgt, kun som pdf-fil***
- 5 Alterskapet i Grip stavkirke. Et 1700-talls alterskap fra middelalderen. Konservering 2001-2003. *Olstad, T.M. 2003. 59 s.*
- 6 Hamar Cathedral ruin. Archaeological investigations 1996-1998. *Reed, Stan. 2005. 244 s. **Utsolgt, kun som pdf-fil***
- 7 Samiske urgraver. Statusrapport med forslag til miljøovervåkingsprogram. *Myrvoll, E. R. 2005. 37 s.* (Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 8 Lysekroner frå Nøstetangen glasverk. Dokumentasjon, vurdering av originalitet, sikring og konservering. *Bjørke, A. 2006. 55 s.*
- 9 Evaluering av digitale dokumentasjonssystemer for arkeologiske utgravninger. *Molaug, P.B., Petersén, A., Risan, T., 2006. 19 s.* (Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 10 Kulturminneforvaltningens og planarbeidets historie på Røros. "Kulturav og verdiskaping. Økonomiske virkninger av kulturarven på Røros". Arbeidspakke 1. *Andersen, S. og Brønne, J. 2006. 89 s.* (Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 11 Ikonene i St. Georgs kapell, Neiden, Sør-Varanger kommune. Kontekst, motiver, teknikk og restaurering. *Norsted, T., 2006. 71 s.* (Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 12 Landskap og historie-GIS. Historisk landskapsanalyse i Vestre Slidre, Oppland. *Guttormsen, T. S., 2007. 43 s.* (Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 13 Konservering av Peter Reimers' altermalerier i Valle kirke, Lindesnes kommune i Vest-Agder. *Ford, T. O. og Frøysaker T. 2007. 30 s.* (Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
14. Samiske kirkegårder. Registrering av automatisk freda samiske kirkegårder i Finnmark, Troms og Nordland. *E. R. Myrvoll. 2007. 36 s.* (Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 15 Kulturav som kapital. En analyse av kulturavskapitalens diversitet på Røros som et grunnlag for tenkning om verdiskaping. Delprosjekt 5 i forskerprosjektet "Verdiskaping Røros". *T. S. Guttormsen, & K. Fageraas. 2007. 105 s + vedl.* (Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 16 Konservering av kirkeskip. Bønsnes kirke, Hole kommune i Buskerud. *Smith, H. 2007. 22 s.* (Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 17 Kulturhistoriske registreringer. Porsangermoen – Halkavari skytefelt. *Barindhaug, S., Risan, T. & Thuestad, A.E. 2007. 127 s.* (Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)

- 18 Flybåren laserskanning og registrering av kulturminner i skog. Fase 2. *Risbøl, O., Gjertsen, A. K. og K. Skare. 2007. 33 s.* (Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 19 Kulturminneverdier i by mellom bevaring og byutvikling. Et kunnskapsgrunnlag. *Omland, A., Berg, S. K., Mehren, A. og Eldal, J. C. 2007. 59 s.* (Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 20 Lokala röster och lokala värden. En studie av Ålgårds kyrkas betydelse för icke-kyrkogångare. *Grahn, W. 2007. 30 s.* (Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 21 Alterskapet fra senmiddelalderen i Hadsel kirke – et alterskap attribuert til Lekagruppen. Undersøkelser og behandling av alterskapet. Oppmåling av fire skap i Lekagruppen. *Olstad, T. 2008. 83 s.*
- 22 Flybåren laserskanning og registrering av kulturminner i skog. Fase 3. *Risbøl, O., Gjertsen, A.K., og Skare, K. 2008. 43 s.* (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 23 Maleriene i Fingalshula, Gravvik i Nærøy. *Norsted, T. 2008. 101 s.* (Finnes kun som Pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 24 Samiske helligsteder. Tradisjon – registrering – forvaltning. *Myrvoll, E. R. 2008. 50 s.* (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 25 Krusifikset og madonnaskapet i Hedalen stavkirke. Undersøkelse 2006-2008. *Stein, M. og Andersen, E. 2008. 82 s.*
- 26 Før og etter. Overvåking av tilrettelagte kulturminner. *Myrvoll, E. R. og Thuestad, A. E. 2009. 128 s.* (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 27 Interseksjonella konstruksjoner och kulturminnesförvaltning. *Grahn, W. 2009. 60 s.* (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 28 Kulturmiljøvurdering i Hammerdalen – Larvik. *Berg, S. K., Hvinden-Haug, L. J. og Larsen, K. C. 2009. 66 s + vedl.* (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 29 Kulturmiljøbegrepet som teoretisk/analytisk begrep og som praktisk begrep for forvaltningen? *Molaug, P. B., Sollund, M.-L. B., Sæterdal, A. 2009. 41 s.* (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 30 Visuell innvirkning på kulturminner og kulturmiljøer. En studie med utgangspunkt i vindparkutbygging på Lista. *Larsen, K. og Jerpåsen, G. 2009. 29 s.* (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 31 Evaluering av "Spesielle miljøtiltak i jordbruket" (SMIL). Freda og verneverdige bygninger og andre kulturminner og -miljøer. *Sætren, A. 2009. 72 s.* (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 32 Om retningslinjer for håndtering og forvaltning av skjelett- og gravfunn fra nyere tid. Rapport til Riksantikvaren. *Sellevold, B. 2009. 49 s.* (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 33 I pilegrimenes fotefar. Pilegrimsleden som verdiskapingsprosjekt. *Berg, S. K., Nesbakken, A. 2009. 66 s.* (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 34 Godt fungerende bevaringsområder. *Nyseth, T.; Sognnæs, J. 2009. 124 s.* (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 35 Kulturminneforvaltningens kunnskapsbehov 2005-2009. *Larsen, K.C., Myrvoll, M. og Fløisand, I. 2009. 124 s.* (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 36 Nasjonalt resultatmål 3 for kulturminnevernet. En undersøkelse av status og mulighet for måloppnåelse i 2020. *Sætren, Anne. 2010. 79 s.* (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 37 Etablering av sentre for verdensarven. Marit Myrvoll. 2010. 27 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)

NIKU Tema

- 1 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Eidskog kommune, Hedmark 2002. *Sollund, M.-L. B. 2003. 20 s.*
- 2 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Saltdal kommune, Nordland 2002. *Barlindhaug, S. og Holm-Olsen, I. M. 2003. 22 s.*

- 3 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sandnes kommune, Rogaland 2002. *Haavaldsen, P.* 2003. 16 s.
- 4 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Skjåk kommune, Oppland 2002. *Binns, K. S.* 2003. 22 s.
- 5 NIKU strategiske instituttprogram 2001-2006. Verneideologi. NIKU-seminar 4. februar og 25. april 2002. *Seip, E. (red.)* 2003. 77 s.
- 6 Bevaring av samlingane ved fem statlege museer. Undersøkingar utført for Riksrevisjonen. *Bjørke, A.* 2003. 95 s.
- 7 På vandring i fortiden. Mennesker og landskap i Gråfjell gjennom 10 000 år. *Amundsen, H. R., Risbøl, O. & K. Skare (red.)* 2003. 112 s. **Utsolgt, kun pdf-fil**
- 8 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Bømlo kommune, Hordaland, 2003. *Binns, K.S.* 2004. 20 s.
- 9 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Horten kommune, Vestfold, 2003. *Sollund, M.-L. B.* 2004. 17 s.
- 10 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Lillesand kommune, Aust-Agder, 2003. *Sollund, M.-L. B.* 2004. 20 s.
- 11 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sortland kommune, Nordland, 2003. *Holm-Olsen, I. M.* 2004. 17 s.
- 12 Landskap under press – Urbanisering og kulturminnevern. En studie med eksempler fra Nannestad og Stavanger. *Swensen, G., Jerpåsen, G., Skogheim, R., Saglie, I-L, Guttormsen, T. S.* 2004. 95 s.
- 13 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sarpsborg kommune, Østfold, 2004. *Sollund, M.-L. B.* 2005. 29 s.
- 14 Fra veresone til risikosone. Studier i middelalderbyene Bergen og Tønsbergs randsoner. *Nordeide, S. Walaker (red.)* 2005. 76 s.
- 15 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Skien kommune, Telemark 2005. *Sollund, M.-L. B.* 2006. 24 s.
- 16 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Grong kommune, Nord-Trøndelag 2005. *Sollund, M.-L. B.* 2006. 26 s
- 17 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Tromsø kommune, Troms 2005. *Holm-Olsen, I. M.* 2006. 22 s.
- 18 Kultur – minner og miljøer. Strategiske instituttprogrammer 2001-2005. *Red. Egenberg I. M., Skar B. og Swensen, G.* 2006. 354 s.
- 19 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Fræna kommune, Møre og Romsdal, 2006. *Sollund, M.-L. B.* 2007. 19 s.
- 20 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Nord-Aurdal kommune, Oppland, 2006. *Sollund, M.-L. B.* 2007. 21 s.
- 21 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Eidskog kommune, Hedmark 2007. *Sollund, M.-L. B.* 2008. 20 s.
- 22 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sandnes kommune, Rogaland 2007. *Sollund, M.-L. B.* 2008. 20 s.
- 23 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Saltdal kommune, Nordland 2007. *Thuestad, A. E.* 2008. 20 s.
- 24 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Skjåk kommune, Oppland, 2006. *Thuestad, A. E.* 2008. 21 s.
- 25 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Guovdageainnu suohkan / Kautokeino kommune, Finnmark 2006. *Holm-Olsen, I. M. og Thuestad, A. E.* 2008. 19 s.

- 26** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Lillesand kommune, Aust-Agder 2008. *Sollund, M.-L. B. 2009. 21 s.*
- 27** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Bømlo kommune, Hordaland 2008. *Sollund, M.-L. B. 2009. 21 s.*
- 28** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Horten kommune, Vestfold 2008. *Sollund, M.-L. B. 2009. 17 s.*
- 29** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sortland kommune, Nordland 2008. *Thuestad, A.E. 2009. 20 s.*
- 30** Kulturarv og stedsidentitet. Prosjektsammendrag. *Swensen, G (red.). 2009. 9 s.* (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 31** Kulturarv og stedsidentitet. Kulturmiljø i kryssilden mellom bevaring og utvikling. *Swensen, G, Larsen, K.C., Molaug, P.M. og Sognnæs, J. 2009. 85 s.* (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 32** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sarpsborg kommune, Østfold 2009. *Sollund, M.-L. B. 2010. 25 s.*
- 33** Fragmentert eller representativ? Konstruksjonen av kulturminneverdier langs Akerselva i Oslo. *Grahn, W., Berg, S.K., Larsen, K.C. 2010. 65 s.* (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)

Annet

Kulturminner – en ressurs i tiden (Jubileumsbok – NIKU 10 år). *Red. C.Paludan-Müller & G Gundhus, G. 2005. 184 s.*